

2311/
47.

Magyar

I R O D A L M I
R I T K A S Á G O K

Szerkeszti Vajthó László

47.

RIEDL FRIGYES:

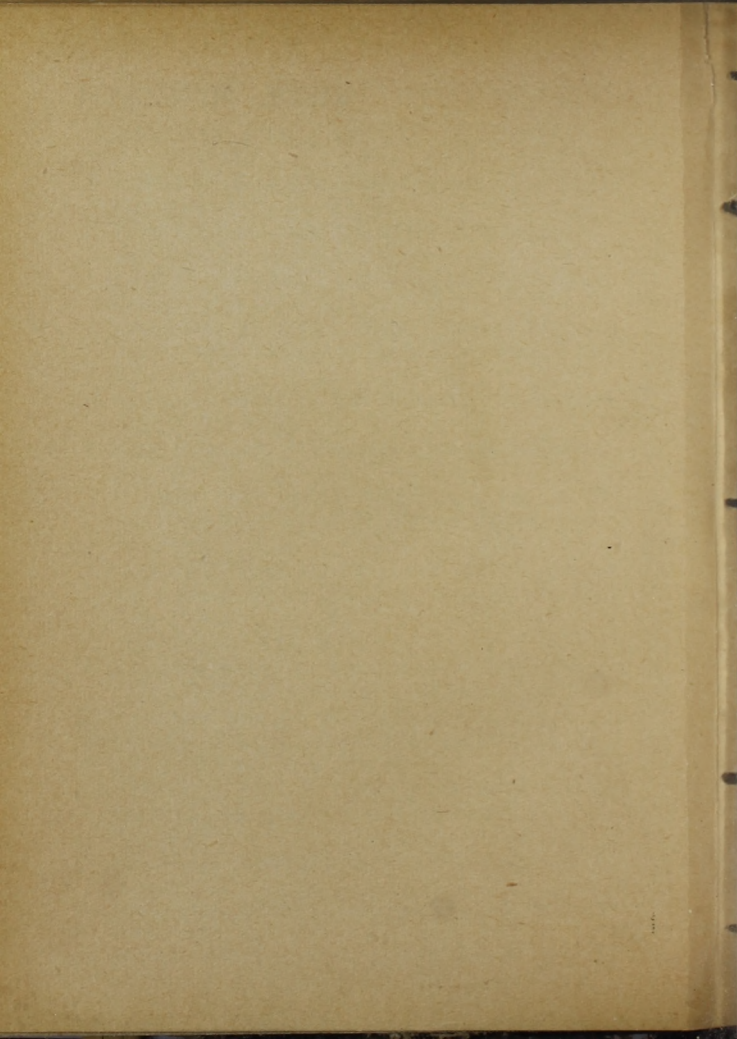
MIKSZÁTH KÁLMÁN

A Magyar Irodalmi Ritkaságok eddig megjelent számai:

1. Bessenyei György: A törvénynek útja. Tudós társaság. Ára 1— P.
2. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Ára 2— P.
3. Benyák Bernát: Joas. Piarista iskola-dráma, 1770. Ára 1·50 P.
4. Bessenyei György: Egy magyar társaság iránt való Jámbor Szándék. Bécs, 1790. Ára —80 P.
5. Károlyi Gáspár: Két könyv... Debrecen, 1563. Ára 1·50 P.
6. Szemelvények Temesvári Pelbárt műveiből. Ára 2— P.
7. Péterfy Jenő zenekritikái. Ára 1·50 P.
8. Édes Gergely: Eredeti oktató mesék. Ára 1— P.
9. Dugonics András: Magyar példabeszédek és jeles közmondások c. gyűjteményéből. Ára 1— P.
10. Kazinczy világa. Ára 3· P.
11. Szent Erzsébet legendája. Szent Elek legendája. Halál Himnusza. Ára 1— P.
12. Siralmas panasz. Ára 1·50 P.
13. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Második sorozat. Ára 1·50 P.
14. Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna. 1805. Ára 1·50 P.
15. Bessenyei György: Anyai oktatás. Ára 1·. P.
16. Bessenyei György: Magyarság. A magyar néző. Ára 1— P.
17. Hajnal Mátyás: Az Jesus szivét szerető sziveknek ájtatosságára. 1629. Ára 2— P.

RIEDL: MIKSZÁTH

M. irod. - 0. 12311 / 47.

MAGYAR IRODALMI RITKASÁGOK
SZERKESZTI VAJTHÓ LÁSZLÓ

XLVII. SZÁM

RIEDL FRIGYES

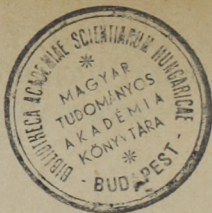
MIKSZÁTH KÁLMÁN

*Tanítványaival sajtó alá
rendezte dr. Somos Jenő.*

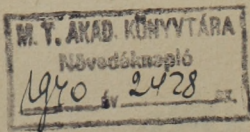

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1867—1900 KÖZÖTT.

Dr. Riedl Frigyes egyetemi nyilv. r.
tanár előadásai az 1913/14. isk. évben
Dormuth Árpád, Móra János és Tildy
Zoltán egyetemi hallgatók jegyzetei
alapján.

BEVEZETÉS.

Riedl Frigyes ma már irodalmi fogalom. Tudós kortársak, irodalmunk elhivatottjai, egyetemi hallgatók, őszbecsavarodott fejű, életük alkonyán járó férfiak, az egykori Riedl-tanítványok a legnagyobb lelkesedéssel nyilatkoznak volt mesterükről, hangyaszorgalommal gyűjtik össze és bocsátják közre Riedl- emlékeiket.

Nem a közéleti nagyság hasznot jelentő személytisztelete, hanem a régen porladó nevelő, tanár, tudós iránti hála, szeretet őszinte megnyilvánulásai ezek.

Valóban alig van irodalmunknak oly kedves, vonzó, túlzásoktól ment, igaz egyénisége, mint Riedl Frigyes.

Én nem ismertem őt. Mielőtt egyetemre kerültem, ő már a temetőben nyugodott. De annál nagyobb lelkesedéssel hallgattam utódának róla szóló személyes vonatkozású megemlékezéseit. Mindnyájunkat elragadott szeretetreméltó közvetlensége, Arany Jánosért való rajongó szeretete, nemzeti kincsünket, az irodalmat megszerettetni tudó módszere. Sokan az egyetem padjaiban fogadtuk őt mintaképül és ragaszkodásunk csodálattá

nőtt, midőn megismerkedtünk munkáival, előadásaival.

Mi, akik Riedlt már csak haló poraiban tisztelhetjük, örökségképen magunkba zártuk szeretetét, egyéniségének közvetlenségét, tudományos módszerét.

Mikszáth Kálmánról szóló előadásai hűen tükrözik a Riedl-sajátságokat. Mikszáth 1912-ben — az előadássorozat megkezdésekor — már az irodalomtörténeté. Élete, egész munkássága áll a tudós előtt, aki kijelöli ennek a higgadt, nyugodt, sokat küzdött, lelke mélyéig az irodalomnak élő férfiúnak helyét Pantheonunkban. Nem takar el belőle semmit; megmondja hibáit, elismeri adottságait. Ezekben az előadásokban sok újat, talán meglepőt is találhatunk, amelyek hozzásegítenek ahhoz, hogy az egész ember, Mikszáth Kálmán hű képe bontakozzék ki előttünk.

Szerettük őt eddig is, de e lapok elolvasása után közvetlen kapcsolat, bizalmas viszony alakul ki köztünk és Mikszáth között; barátunkká lesz, beavat lelki problémáiba, tartózkodás nélkül, fesztelenül beszélget el velünk a 80-as, 90-es évek társadalmi és politikai kérdéseiről és anekdotázik híres barátairól, történelmünk jellegzetes alakjairól.

Üdék, könnyedek ezek a sorok, nincs bennük nagyképűség és mégis tiszta tudományt adnak, egy, a hatvanas évek felé közelgő, kiforrott, nyugodt gondolkozású férfiú szeretettel átítatott, megállapodott véleményét.

Hibát, mulasztást követtünk volna el kortársainkkal és utódainkkal szemben, ha nem halljuk meg a hívó szót és elmulasztjuk ennek az előadássorozatnak a kiadását.

Köszönet a kéziratok tulajdonosainak és ifjúságunk áldozatkészségének. Első munkájuk megjelenésekor e szavakat vésem lelkükbe:

Sed audentior cede.

Pestszenterzsébeten, 1940. március 4.

Dr. Somos Jenő.

Az „Irodalmi Ritkaságok“ról:

Oly szép dolog ez és oly megle-
zően meglekeltet irodalmunka ritka-
sáinak legelső leírására!

Károlyi László

KIADTA
A PESTSZENTERZSÉBETI
M. KIR. ÁLLAMI
KOSSUTH LAJOS-GIMNÁZIUM
ÖNKÉPZŐKÖRE
AZ 1939–40. ISKOLAÉVBEN.

A tagok névsora:

VIII. osztály: Bajkai István, Brandenburg Sándor, Dávid Károly, Deierl József, Dobi Tibor, Erdősi Nándor, Eszéki István, Farkas László, Franyó Jenő, Hegedüs László, Hegedüs Tibor, Husek Emil, Hutflasz Jenő, Kálmán György, Kamrás István, Karóczkai Sándor, Küllei Károly, Labancz László, Laszk László, Lencz Mihály, Melis György, Mestyán László, Péli János, Popovics Gyula, Reegn László, Rubóczki István, Somorjai László, Szabó Dezső, Szilos Zoltán, Várhegyi József, Venczeli Sándor.

VII. osztály: Benda Lajos, Brenner István, Csanádi Árpád, Devcséri Benő, Diószegi Vilmos, Dorogi Imre, Farkas Jenő, Fábrián Ferenc, Gerő László, Géher Gyula, Greiner Antal, Griszhaber Tibor, Klima Gyula, Koródi László, Kővári Imre, Longa Elemér, Lóránt Ernő, Mázsár János, Móri Imre, Pati Nagy László, Ollé Gyula, Pál Tibor, Pekár Ferenc, Petz Dezső, Pollák Károly, Propper Jenő, Rigóni Ernő, Smida Imre, Spilák Ferenc, Szajkó Pál, Szarka József, vitéz Szánthó József, Szimandl Endre, Tamási Lajos, Zsolgya Endre.

VI. osztály: Antal László, Bartha Tibor, Beck Konrád, Búzás Rezső, báró Chappon István, Csóka Miklós, Csonka Tibor, Dedinszky Gábor, Demén László, Dobi László, Dömösdi Ferenc, Eiler Ádám, Éltető Lajos, Fügedi Miklós, Hyross

Ödön, Jelen Lajos, Jobst Ferenc, Klug Géza, Mokres József, Nemeskéri Károly, Novák Antal, Paál György, Pintér Sándor, Rácz Ottó, Simon Pál, Szabados Gábor, Szász Tibor, Szilágyi Endre, Szilágyi István, Taubitz Antal, Veperdi László, Verpeléti József, Weinber Miklós, Bajusz István.

V. osztály: Angyal Gyula, Antal János, Bálint István, Benkő László, Blau György, Dalos László, Dömök István, Dömök Sándor, Feig Manó, Gaál György, Gacs Péter, Gönnert László, Halasy József, Hallamasek Tivadar, Halmi János, Jellinek László, Kacsó Sándor, Kellner Tamás, Kertész István, Kisszékelyi Gyula, Kónya Tibor, Kotrasek Béla, L. Kovács József, Kovács Kálmán, Krautwurst Tibor, Kurucz Miklós, Lábodi Ferenc, Lempert Sándor, Lugosi Béla, Maróczy József, Prunner Kálmán, Rajz Henrik, Szabó Géza, Szemessy Tibor, Ujházi László, Varga Gyula, Varga Mihály, Venczeli József, Vértes György.

MIKSZÁTH KÁLMÁN.

Az előző korszak nagy mágnesese: Jókai és Petőfi. Jókai legjobb elbeszélőnk; őt és Petőfit szerette az 1867 előtti és utáni közönség leginkább. Jókai legjelesebb utánzója és tanítványa: *Mikszáth Kálmán*.

Jókai népies talajon áll; együtt lépett fel Petőfivel és Arannyal; együtt újítják meg irodalmunkat a népköltészet és a népelet segítségével. Petőfi átveszi a népdal szerkezetét, hangját, frissességét és közvetlenségét. Arany: a nép gazdag nyelvét, népies fordulatokat, az epikus kompozíciót, a balladát. Jókai: a magyar nép elbeszélő modorát és az adoma jelességeit, melyet a magyar elbeszélő leginkább szeret. Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy Petőfi, Arany, Jókai mindig egészen népies talajon maradt. Nem. Nagyon sokat adtak magukból, a lelkükből. Amit átvettek, azt tovább fejlesztették. Petőfi nem marad népies költő; későbbi költeményei nem népiesek, de megérzik rajtuk a népies iskola. Arany sem maradt a *Toldi* költője; a *Buda halála* már magasabb epikus művészet. Éppígy Jókai; kiindul a magyar adomából. Az elbeszélés élénkségét, vonzó, csattanós előadá-

sát a néptől tanulta el, de művészetét, pszichológiáját már maga adta hozzá.

Mit tanult Jókaitól Mikszáth? Az elbeszélés művészetét: rövid mondatok, élénk előadás, csattanós vég, a meglepő szeretete; kellemes, szeretetreméltó, tréfás, pajzán hang, melybe azonban mindig valami komolyság vegyül. Mindez Jókai-örökség Mikszáthnál. De mást is tanult tőle: a szerkezet művészetét. A szerkezet művészete legerősebben érzik Mikszáth kisebb elbeszéléseiben. *A jó palócok* minden sora ki van számítva; minden a maga helyén van, mintha egyetlen sort sem lehetne elvenni vagy hozzátenni. Ez a bölcs kiszámítás, a szerkezetnek ez a művészete Jókai fölé helyezi Mikszáthot.

Azonban Mikszáth nem Jókai és Jókai nem Mikszáth. Miben különböznek? Mi az, amit Mikszáth nem tanult el? Vannak Jókaiiban dolgok, amiket nem lehet eltanulni.

Mindenekelőtt Jókai ragyogó *fantáziája*. Ő — legjobb műveiben — mindent képzeletreje zománcával von be; ez a nagy képzelőtehetség nem volt meg Mikszáthban.

Hiányzik Mikszáthból Jókainak valami csodás sajátsága, ami talán nem volt meg a modern Európa egyetlen írójában sem: *leleménye*. Rendkívül sokat írt, többet talán, mint amennyit kellett volna; írt és írt, de valódi ihlettel; még leggyengébb műveiben is mindig van valami új, valami *más* lep meg bennünket: *új fordulat*. Megfoghatatlan a lele-

ménye, ezer és egy más és más alak van művében; ez a nagy lelemény hiányzik Mikszáthból. Mikszáth ugyanazt a tárgyat formálja: átgyúrja kétszer, háromszor, négyszer, ötször, hatszor is. E részben Jókai felülmúlja Mikszáthot.

De vannak sajátságok, amelyekre nézve a tanítvány felülmúlja mesterét. Mikszáth jellemzése, emberismerete kiváló; van valami különös művészete, amellyel alakjait hozzánk közelebb hozza. Mégha rövid novellát ír is, még akkor sem olyanok az alakjai, mintha idegen emberekről volna szó, hanem a tizedik, huszadik sornál már olyan hatást érzünk, mintha régi ismerősről hallanánk. Ugyanaz a közvetlenség, mint amikor két ember közös ismerősről beszélget.

Hogyan lehetne Mikszáth főérdemét meghatározni? *Mikszáth ennek a kornak legnagyobb elbeszélője és legnagyobb szatirikusa.* A szatira szó feltűnhet és félreértésre adhat okot: Mikszáth nem büntető szatirikus, mint *Juvenalis*. Mikszáth mosolyog; irónikus és jókedvű. Humoros szatirikus. Ez a humoros szatira tulajdonképeni műfaja, ebben kitűnő. Ide tartoznak országgyűlési karcolatai. A politikának, ennek a nagy ügynek, mely nálunk minden más ügyet háttérbe szorít és kizárólagos szellemi tápláléka az embereknek, adja szatirikus rajzát lélektani szempontból, mikor az országgyűlés képét festi. De nemcsak az *Országgyűlési karcolatok*, hanem az *Új*

Zrínyiász is ide tartozik, mely a kor szatirikus rajza.

Ez a humoros szatira Mikszáth különleges műfaja, ebben nálánál jobban senki sem tűnt ki sem előtte, sem utána. De ő nemcsak a szatirikus rajz mestere; regényeiben és elbeszéléseiben a kornak más szempontból is összefoglaló képét adja.

Mikszáth azt a Magyarországot rajzolja, mely közvetlenül a nagy gazdasági átalakulás előtt áll: a magyar parasztilágot, mielőtt a magyar nemesség tömegesen vesztette volna el a birtokát, azt a Magyarországot, melyben a föld megingott, de még nem csúszott ki a magyar dzsentrí lába alól.

ÉLETE.

Mikszáthnak két életrajza van: *Mikszáth élete és munkái*. Írta: *Várdai Béla*. 1910. — A másik: *Mikszáth Kálmán*. Írta: *Gyöngyösy László*. 1911. Az életrajzzal kapcsolatban tisztázni kell az adatok hitelességét. Várdai adatai nagyon elütnek Gyöngyösy adataitól. Hol az igazság? Nagyjában Várdai adatai a helyesek.

I. korszak: tanulóévek. 1847-ben születik Szklabonyán, ma Mikszáthfalva. 1857. Rimaszombaton jár gimnáziumba. 1863. Selmeceire iratkozik be; 1865-ben ugyanitt érettségizik. 1866-ban Pesten jogász.

II. korszak: fejlődési évek. Balassagyarmaton esküdt és irodai segéd. 1873-ban meghal édesanyja; 1874. Pesten segédszerkesztő; 1878. Szegeden újságíró.

III. korszak: írói sikerek. 1881. Pest. *Tót atyafiak*; 1882. *A jó palócok*; 1887. képviselő először; 1895. *Szent Péter esernyője*; 1910 halála éve.

Mikszáthnak négy megfigyelőállomása volt. Négy embercsoportot figyelt meg és jellemzett műveiben. Az első csoport a jó palócok,

kiket leghíresebb művében fest; leginkább Szklabonyán, Nógrád megyében látta őket. Második csoport a tót atyafiak, akiket Selmecen mint tanuló figyelhetett meg. Ezek az ifjúkori benyomások olyan mélyek voltak, hogy azokat mindig a legnagyobb hűséggel és melegséggel tudta felidézni. A harmadik hely Szeged, ahol a magyar parasztot tanulmányozta. A negyedik egy folyosó, ahol miniszterek, államtitkárok, képviselők, nagyurak surrannak el szivarozva — *az országgyűlési folyosó* —, melyet Scarron álnéven írt le. Ez a politikusok csoportja.

Szklabonya az első állomás; családjá körében látjuk. Apja örökségképen hagyta fiára a tréfás kedvet. Szeretett rigmusokat írni; különben éppen úgy mint Petőfi apjának, kocsmája és mézárszéke volt. Regényeket is olvasott az öreg Mikszáth, de az olvasást nagy bölcsen csak a közepén kezdte. Édesanyjának fősajátsága a szentimentális szeretet, mellyel gyermekeit gondozta. Ezt a szeretetet szintén örökség gyanánt megtaláljuk Mikszáthban.

Szklabonyát úgy írják le, mint a *Felvidék* egyik legszebb részét, hol az Alföld ölelkezik a hegyekkel. A falu tót, csak közelében élnek palócok. Különböző műveiben elszórva gyermekkori emlékeiről is beszél Mikszáth. Egyik könyvét „*szelíd, csendes falujának*“ ajánlja:

— Nem azért ajánlom könyvemet az én csendes szülőfalumnak, hogy ott valaki meg-

vegye és még el is olvassa... Ha a jegyző a kezén számolja össze az olvasni tudókat, egyik kezét zsebreteheti.

Egyik újságcikkében pedig így ír:

— Apám minden évben megvett egy kalendáriumot, de ahhoz nem volt szabad hozzányúlni; abba volt beírva a többlet, melyet elméje befogadni nem bírt. Könyveink nem voltak, újságot nem járattunk. Ami a világon történik, úgysis elbeszéli a patkoló utasok a kovácsműhelyben.

A szomszédasszony nem szerette a kis Mikszáthot, mert nem volt elég gyakran beteg. Az volt ugyanis a kedvtelése, hogyha valaki megbetegedett, befőttest küldött neki.

— Ki nem állhatott — mondja Mikszáth —, mert pirosposzsgás gyermek voltam s nem volt semmi kilátás, hogy befőttest küldjön. — Akasszátok fel gyermeketeket — szokta mondani —, ha áthajítjátok a házon, mégsem lehet baja. — Én bizony — írja tovább — nem tudtam még olvasni 9 éves koromban. A nagybetűket még csak tudtam, de a kisbetűk formája mindjárt kiment a fejemből.

A Mikszáth-porta mellett volt a temető. Talán innen van, hogy műveiben mint motívumok gyakran fordulnak elő babonás álmok.

Tízéves korában Rimaszombatba megy a fiúgimnáziumba. Egyik tanára — később igazgató — Baksay István, a történetet tanította; néha a történeti eseményeket saját szerkesztésű versekben mondta el tanítvá-

nyainak. A rimaszombati gimnáziumból 1863-ban a VII. osztályba Selmece megye, melynek gyomrában pokol van, pokol aranyból... Itt, úgy látszik, nem nagy kedvvel tanul. Olyan kedves tanára, mint Rimaszombatban Baksay, vagy a hittanító Szeremley, nem volt. Azonban megemlékezik még később is Petőfi emlékéiről, mely Selmecebányán még élt és nagy hatással volt nemcsak reá, hanem tanuló társaira is. Petőfi emléke még élt, de nemcsak emléke, mert hiszen Petőfi az Önképzőkörnek tanára volt; versét megtalálta az Aranykönyvben, sőt Mikszáth megismerkedett azzal a hűtlen leánnyal is, akihez Petőfi verseket írt.

— Az öreg kamarai hajdú — írja Mikszáth 1882-ben —, kinél Petrovics Sándor lakott diákkorában, sokat beszélt nekünk felőle, persze fumigálva. Szurina János uram úgy emlékezett vissza Petrovicsra, hogy savanyúképző fiú volt, de minden komorsága mellett rájött néha a pajkosság ördöge is.

— Olvastuk a *Hűtlenhez* címzett fiatalkori költeményt, tudtuk azt is, hogy kihez írta Petőfi ezt a keserű hangú verset, melyen az orosz-lánkörmök nyomai már meglátszanak. Nemzedékről nemzedékre szállt ennek az emléke. Volt Petőfinek egy öreg tanára; ennek volt egy csinos kisleánya, akibe Petőfi beleszeretett. Azonban egyszer megtudta, hogy ez a leány egy erdész jegyese. Ekkor a fiatal Petrovics a színházban a nagyanyja mellett ülő leányhoz megy:

— Kisasszony, ön engem megcsalt. Én önt megvetem! — és ezzel elrohant.

A leány házassága szerencsétlen volt. Elváltak. Mariska ezentúl fiatalkori emlékének élt. Ezzel a leánnyal — írja Mikszáth — kétszer találkozott és mind a kétszer szóba hozta híres udvarlóját, Petőfi Sándort.

— Olvasta ön Petőfinek hozzám írt versét? — kérdezte Mikszáthtól.

Rendkívül élénk képzelőtehetséggel ecsegette emlékeit és annak a gondolatának adott kifejezést, érzi, hogy Petőfi sírját egyedül ő tudná megtalálni.

Mikszáth ezeket a Petőfi-emlékeit mondja el és reá nézve igen érdekes lehetett mindez, csakhogy azt kell mondanunk, hogy az egész — fantázia. Az a hajdú, akiről Mikszáth beszél, felültette őt és a leányt Petőfi sohasem látta. Van egy Petőfi-levelünk, melyben a következőket írja 1838-ban Selmecről:

— No tehát, én Selmecen vagyok, kosztón (vagyis ebéden) az Alumneumban, szálláson pedig és félkosztón pedig nemes Prosperinyi Mihály érdemes kamarahajdú uraságnál.

A nő pedig, a hűtelen, nem is volt selmecbányaï, hanem aszódi, akiről Petőfi még későbbi műveiben is említést tesz. Az a nő tehát, aki Mikszáthnak Petőfiről beszélt, mindenestre igen élénk képzelőtehetséggel rendelkezett.

1865-ben Mikszáth Selmecen érettségizik; utána Pesten jogász. Jogászévei után Balassa-

gyarmatra megy, egy óra járásnyira szülőfalujától. Mauks Mátyás szolgabírónál esküdt; ekkor írja első cikkeit, de nem novellákat, hanem tudományos értekezéseket; különösen esztétikai tárgyáról ír. 1873-ban mint aljegyző-jelölt megbukik a választáson, elhagyja a megyei szolgálatot és egy balassagyarmati ügyvédnél működik, mint ügyvédsegéd. Ebben az évben megnősül: elveszi Mauks Mátyás leányát. Pestre jönnek, nagy nyomorban élnek és elválnak. Eszményi házasság volt, de amikor látta, hogy keresetéből nem élhetnek meg, így szólt feleségéhez:

— Váljunk el; szabad vagy. — Később, amikor már hírnévre tett szert, látta, hogy tolla után meg tud élni, még vagyont is szerezhethet, újra elvette feleségét, ugyanazt a nőt, akitől elvált egykor, hogy a nélkülözéstől megmentse.

Fontosak a *szegedi évei*. 1874-ben segéd-szerkesztő Pesten. Ismert író, amikor a *Szegedi Napló* főmunkatársaként Szegedre megy. Szeged ebben az időben jelentéktelen vidéki város. Vagyonos ugyan, de közgazdasági, közigazgatási viszonyai rendkívül kezdetlegesek; szellemi élete nincs, a város alszik, de annál szörnyűbb a felébredés: *a szegedi árvíz*.

Mikszáth írt néhány sort a régi Szegedről.

— Ha úgy visszaemlékezem a rekonstrukció előtti időkre: milyen világ volt ott, milyen kezdetleges állapotok! A színházban csak a

népszínműnek volt közönsége. A város képviselőtestületében komikus alakok voltak, akik bátran beillettek volna a XVII. századba. Hát a rendőrség milyen volt!

Egyszer az egyik szép asszony ablakában gyönyörű virágot pillant meg. Szerette volna ellopni, de jött a rendőr. Mikszáth megszólítja, hogy milyen áron lehetne azt a virágot megszerezni. A rendőr körülnézett, majd a házra, majd öreá; hunyorított szemével és azt mondta:

— Egy forintért. — Mikszáth beleegyezett és egy óra múlva kezében volt a virág.

Mikszáth jelen volt a nagy katasztrófánál és többször elmondja a szegedi árvíz részleteit. A *Szegedi Napló*ban is írt róla *A legborzalmasabb éj* címen.

— A töltésekről nézve olyan volt már ekkor az ostromló tenger, mint a mesebeli szörnyeteg; nem lehetett vele bírni; itt már csak az Isten segíthetett, ő is csak úgy, ha nagyon akar. — Sötét lemondással tért vissza a város-házára, csak kevesen voltak odabenn, mikor egy ember rohan be s ezt kiáltja oda:

— Uraim! a töltés átszakadt. Az ár nagy tömegben hömpölyög a város felé. Minden elveszett!

Szótlanul néztek egymásra. A jelenlevők szíve nagyot dobbant, az arcok még sápadtabbak lettek.

— Meg kell húzni a vészharangot -- mondta az egyik; senki sem kereste a polgármestert, szótlánul bandukoltak lefelé a lépcsőn. A hajnal nem látta többé Szegedet, csak a romjait...

Szegedre küldték az újjáépítés kormánybiztosául Tisza Lajos grófot. Mikszáth eleinte idegenkedett Tiszától és maró gúnnyal támadta, hogy a várost csak külsőleg emeli, építi; az egész csak cifra nyomorúság lesz. Idővel azonban Tisza mellé állott és ma már bizonyos, hogy Szeged felépítése csak úgy történhetett, ahogy Tisza Lajos megindította.

Mikszáth palóc volt, leghíresebb munkáját a palócokról írta. Kik a palócok? Heves, Gömör, Nógrád megyében, a Mátra alján laknak. Kevésbé ismeretes a palócok származása. A palócok eredetileg kunok voltak. Vannak alföldi, síksági kunok és hegyvidéki kunok; Kálmán király uralkodása alatt jöttek hazánkba. Egyik részük a Kunságban, másik részük a Mátra alján telepedett le. Nyelvük török volt és fennmaradt a *Petrarca-kódexben*. Mikszáth szemtanúja volt Szeged pusztulásának és annak leírása gyakran fordul elő nála; vissza-visszatér ehhez műveiben. A katasztrófában régi jóslat beteljesedését látta, mely szerint az ősök mégegyszer vissza fognak térni és így történt; a víz felszakította a sírokat, az ősök visszatértek: a koporsók ismét a városban úsztak. Mikszáth később, 1888-ban így ír a szegedi árvízről:

— Ideje volt, hogy lakásunkra menjünk, mely nagy, erős kőház második emeletén volt. Lakótársam kimerült, hiszen már a tizedik éjtszakán virrasztottunk. Én kinyitottam az ablakot és lebamultam... Mintha selyemszoknya suhogna, rejtélyes, csodálatos nesz támadt, mintha papucsban lépkedne valaki: a Tisza volt. A gáz elaludt, de a Gondviselés talált magának lángot: két ház meggyulladt... Csak a házfedelek látszottak ki a vízből, mint száz meg száz egymás mellé rakott koporsó...

1882. január 15-én írja meg a *Pesti Hírlap*-ban az első országgyűlési karcolatokat. Az alkalmat az adta rá, hogy a lap rendes tudósítója, Törzs Kálmán megbetegedett és a szerkesztő Mikszáthot kérte meg, hogy menjen el helyette a *Házba*.

— Elmehetnél Törzs Kálmán helyett.

Mikszáth szabadkozott és azt mondta, még azt sem tudja, hogy hol van az Országház.

— Mégis rábeszél — folytatja Mikszáth.

Aztán megírta a karcolatot hasból, anélkül, hogy jelen lett volna. Nagyon tetszett, mire el is megy. Belépett a szent csarnokba, szent borzalommal. Első látványa egy alvó képviselő. Az elnök csakhamar megintett egy másik képviselőt, aki nevetgélt. Lassanként megszerette a Képviselőházat. Mikor először hallgatta Tisza Kálmán beszédét, kimenet alkalmával valaki elemelte a kabátját. Ez adott alkalmat arra, hogy országgyűlési tudósító legyen.

— Naponként bejártam ezentúl a kabát miatt, míg egyszer azon vettem magam észre, hogy a kabát már kiment az eszemből és én mégis mindig ott ülök a karzaton és lassanként nem bírtam meglenni nélküle.

Ezeket a tudósításokat később összegyűjtve is kiadta, noha maga is belátta, hogy elavultak, mint a régi mérték a szabóműhelyben, mert a gyerekek, akikről a mértéket vették, azóta öregemberek lettek. A képviselők már megváltoztak, a rajzok nem érvényesek, de még most is érdekesek és vonzóak.

1887-ben megkérdezte tőle Tisza Kálmán, van-e valami óhajtása.

— Egy fogast szeretnék a kabátom számára — felelt Mikszáth, azaz képviselő akart lenni.

Mikszáth jellemzései igen találóak (ifj. Andrássy Gyula, Tisza István, Apponyi Albert).

Ifjabb Andrássy Gyula beszél; vékony, finom, rokonszenves, kedves arc a fiatalság harmatával. Szakasztott az apja: ugyanaz az arc, szemek, mozdulatok. Először halkán beszél, mintegy lámpalázban, minden közbeszólás erősíti hangját; lelkesülésében élénken, szabatosan beszél, azt súgják az öregek:

— A kis Gyulából még államférfiú lesz.

1899. január 14-én hallja Tisza István felszólalását. Hideg modorban szónokol, még egy porcikája sem mozdult meg arculatán; lassanként átmelegítette az egész pártot, minden szava éles; zajos helyesléssel kíséri a párt.

Azt mondják, megvan már a miniszterelnök folytatása is. Volt beszédében valami előkelő gúny, de mindig tömör, magvas volt.

Apponyi Albert. Türelmetlenül hallgatják az előtte szólót. Templomi csendben emelkedik fel a Ház nagy szónoka, hosszú kezében csupán egy ceruza. Öblös hangja megkondul; minden beszéde művészi, vitatkozási modora előkelő, finom.

Országgyűlési karcolatait *Scarron* álnéven írja. Scarron francia író volt. Szemere A. hívta fel figyelmét erre a névre. Scarron is szatirikus költő, ki korának visszásságait *Roman comique* munkájában fűzte össze. Scarron a világtörténelemben is ismert; szegény, púpos volt és elvett egy 16 éves leányt, aki a világ leghatalmasabb nőalakja lett; a későbbi Mme de Maintenon, XIV. Lajos felesége.

1889-ben meghalt Mikszáth kisleánya, Jánoska. Azok a cikkek, amelyeket ekkor írt — különösen a kisleánya játékszereiről — a magyar irodalom legszebb szentimentális remekei. Mint *Eötvösnek* éjjélkor a temetőben meghaló kisgyermekére, vagy *Kármán: Fanni hagyományai* — úgy ez is szentimentális, de emellett mindenképen jellemző Mikszáthra a felfogás bizonyos frissesége, mely a szentimentális hangnak mintha ellent akarna mondani.

MŰVEI.

Művei közül különösen négyvel foglalkozunk: *A tót atyafiak*, *A jó palócok*, *Szent Péter esernyője* és az *Új Zrínyiász*.

A kort, amelyben Mikszáth működött, már jellemeztük. Mennyiben fia ennek a kornak Mikszáth? Sok tekintetben. Allításunk igazolására három dolgot akarunk kiemelni.

Műfaja szorosan összefügg korával és igen jellegzetes. Mikszáth minden műve — regényeit kivéve — tárcák, tárcanovellák, országgyűlési karcolatok, rövid elbeszélések — igen jellemző korára és szorosan összefügg az újságírás fejlődésével.

Mikszáth a 70-es, 80-as, 90-es évek fia; ez a *kiábrándulás* kora; ez adja magyarázatát az iróniának, a maró gúnynak, mellyel politikai életünket tárgyalja. A lelkesedésnek, a kritikátlan bámulatnak az ideje lejárt és a kiábrándulás, a szatirikus irónia lép helyébe. Mennyire messze vagyunk Kölcseytől, ki egészen más szemmel nézte az országgyűlést és intézményeinket. Kölcsey is gyakran haragszik rájuk, alig palástolja felháborodását, de állami intézményeinket szentélynek tekinti, nem meri azokat kigúnyolni.

Végül az *ötlet*. Mikszáth szereti az ötleteket és e tekintetben osztozik kora általános áramlatában. Joggal nevezhetnénk ezt a kort az *ötlet uralmának*. Jókai műveiben mindig valami ötletre építi az összeütközést. Mikszáth azonban sokszor ötlettel üt el kényes problémákat. Novelláit, sőt regényeit is valami ötlet kedvéért írta; a kifejlést ötlettel elüti, mosolygunk, talán nevetünk, de a dolog belső logikája nincs megoldva.

Jókait említettük és kijelöltük Mikszáth helyét a magyar irodalomban. Feltétlenül *Jókai-tanítvány*, Jókai iskolájának legjelesebb tagja. Tanítványa az elbeszélő modorban. Elbeszéléseit könnyű, rövid, átlátszó, könnyen megérthető mondatokból alakítja. Elbeszélései, de különösen párbeszédei egyszerűek, természetesek, mintha nem is könyvben volnának, hanem mintha valaki az életből, a beszélgetés folyamán jegyezte volna le.

Mi költészetének lélektani megfejtésre váró feladata? Főtárgya a kezdetleges, egyszerű lelkiélet elemzése. A gazdaember, a polgár, a fiatal leány, a gyermek nagy jellemzője ő. Legmerevebb ellentéte Kemény Zsigmondnak. Az egyik a déli, a másik az északi sark. Kemény szereti az összetett lelkifolyamatokat; az érzelmek, vágyak, ösztönök borzasztó szövevényét. Mindazt élénk tárja az emberi lélekből, ami bukás felé sodorja a szerencsétlen áldozatot. Mikszáth ezzel ellentétben a legegyszerűbb érzelmek költője.

Van-e Mikszáthnak valami lélektanilag megoldandó kérdése? Van-e valamilyen iránya, amelyet különösen szeret? A nagy költőnek vannak megfejtetlen kérdései. Goethe lelki főproblémája, melyet a legnagyobb részletességgel tárgyal, amibe leginkább elmélyed: a lélek megváltásának gondolata; megváltás a fájdalomtól, a szenvedéstől, büntől; és mi a megváltó? *a szeretet, a munka, a törekvés.* Ez a *Faust* főeszméje is:

Wer immer strebend sich bemüht,
Den können wir erlösen.

(II. Teil, V. Akt.)

Iphigenia főtémája szintén a megváltás. Megváltja az örjöngő Orestest.

Mi Arany költészetének lelki problémája? Arany János megfejtendő lelki kérdése: a *lelkiismeret*. *Toldi* első részében a menekülő Toldit látjuk, amint a lelkiismeret hajtja, hogy jóvá tegye bűnét. *Toldi szerelmében* az álharc tudata egész lelkiéletét feldúlja. Balladáiban is a lelkiismeret borzasztó harcát látjuk.

Mikszáth kedvelt lélektani témája: *az ösztönző gyermek motívuma*, a felnőtteket javító gyermek. Alapja ennek, hogy a gyermek ösztökélő, erkölcsi átalakító hatással van a felnőtt emberre; előnyösen átalakít felnőtt embert. Eddig azt hittük, mi neveljük a gyermeket. Mikszáth azonban kimutatja, hogy a

gyermekek is nevelnek bennünket, mégpedig nagyobb sikerrel, mint mi a gyermekeket.

Ez az ösztönző, jótevő, erkölcsileg átalakító gyermek motívuma megvan *Bret Harte* északamerikai írónál. Mikszáth korában jelent meg: *Az ordító tábor szerencséje* című novellája. Az író nagyon jól ismerte a kaliforniai aranykeresők életét.

Csalókból, tolvajokból, rablókból s kevés becsületes emberből verődött össze a kaliforniai aranyásók tábora. Mindannyian szomjaznak, éheznek az arany után. A pénz hatalmát istenítik. Táborot ütnek; a hirtelen meggazdagodás fénye ösztökéli őket munkára. A táborban egyetlen nő van, megszüli gyermekét és meghal. Elhatározzák, hogy a tábor gyermeke lesz és közösen nevelik fel. Ők, a neveletlenek, akarják a gyermeket nevelni; de nem így történik, a gyermek neveli őket. Ebben a durva, vad környezetben mindenki megszereti a gyermeket, nevelni akarja s amint szereti, önmaga nevelődik, önmaga emelkedik erkölcsileg.

Az ösztönző gyermek motívuma megvan Mikszáth több művében. Lélektanilag talán éppen ezek legértékesebb novellái: *Lapaj, a híres dudás*, *Az a pogány Filcsik*, *A kis csizmák* és *Az üres bölcső*.

Lapaj, a híres dudás. Lapaj a természet ölében él, az emberektől távol. Csősz. Nem szeretett soha senkit, talán őt sem szerette senki. Igen ismeretes csősz volt, de érzelmei, melyek

az emberekhez fűzik, nincsenek. A természet embere, a természetet szereti, jelenségeit kitűnően megfigyeli. — A némaságot csak néha szakítja meg kollégáinak szellőszárnyon idehajtott hangja a faluból: a kutyaugatás és a kakaskukorékolás. Azok a falut őrzik; ő a mezőt. Lapaj jó ismerősük s kettőt lehetne tenni egy ellen, hogy majdnem érti őket. Hangjukat legalább ismeri, tudván: a Skvarka Mátyás „Viszkocs“-a, vagy a Lipták Marciék „Ulan“-ja-e a fölszólaló.

A kakas-nemzetséggel sincs különben; sőt e tekintetben a huszonkétéves tapasztalás (mióta a határ fölött virraszt) egy mindig jól járó óra fölfedezését akasztotta nyakába.

Az első kakas rendesen a rektor uramé, már tizenegy órakor kezdvén éneklését — s jobb toroka van, mint a gazdájának —, talán mert ez a legéhesebb a faluban, siet elkiáltani az éjfél, hosszú az ideje s azt hiszi a bolond, hogy így hamarabb jó meg a reggel. Utána az özvegy tekintetes asszony, a tisztartóné kokinkínai szárnyasai veszik át a szót — éppen féltizenkettőre. A tiszteletes úrék kakasa a legpontosabb, éjfélkor kukorékol, mint a parancsolat; könnyű neki, orra előtt a toronyóra, leolvashatja. Az eklézsia után a közönséges hívekéi szólnak bele az éjbe, ki vékonyan, ki vastagon, ki egészen köszörületlen hangon, amiket Lapaj mind meg tud egymástól különböztetni, mintha egyenkint lenne ismerős mindenikkel.

Egyetlenegy mulatsága van: a dudája. Kitűnően értett ehhez a hangszerhez, úgyhogy az egész vidék bámulója volt, meg akarták tőle venni, de ő semmi pénzért oda nem adta.

Ez egyedüli mulatsága, semmije sincs a világon, de van egy dudája, ez pótolja neki az embereket, a családot, mindent. Régebben, még mielőtt a dudához értett volna, mint drótoztót élt, aztán sohasem.

Aztán Istók sohasem távozott el vidékéről, kivéven régen, fiatal korában, pályaválasztási vajúdásai között, őt is meglepven a nemzeti hivatás láza, mely abban áll, hogy a törékeny fizikai testeknek a mulandósággal folytatott küzdelmében a gyengébbek pártjára áll s drótozás által segíti dacolni a végzettel.

Egyszer, amint vigyáz, lépteket hall, sugár női alak suhan el a bokor mellett.

— Mit viszesz? — kérdi Lapaj.

— Magamat viszem csak, magamat. Ne állj elé, messze az én utam! Nem ismer? — kérdezi a leány. — Nézzen meg hát engem... s mondja el majd neki, őneki szegénynek, hogy én milyen voltam — és ezzel elfut.

— No, csak kerülj mégegyszer a szemem elé — dűnnyögi Lapaj.

S íme velőt hasító sikoltást csap füléhez a szél; a haragos folyó nagy loccsanást hallat utána, összecsapó habok tompán, vadul hörögik, hogy egy szomorú történet lett most eltemetve.

A nő beugrott a vízbe, a folyó elvitte a szép leányt. Lapaj hazamegy, kunyhójában gyermeksírást hall, pólyába takart kisleány, a szerencsétlen leány gyermeke. Lapaj kétségbeesik, haragszik; észreveszi, hogy éhes. Kezdett a gyermekhez szokni. Kihozta a melegítő napfényre és a gyermek mosolyogni kezdett; a vadcsósz úgy érezte, hogy őt nem a nap, hanem belülről melegíti most valami.

Istók maga is valóságos gyermek lett a mai napon, annak a másik gyermeknek a kedvéért; elvitte a folyóhoz, annak a zúgását hallgatni, magával hurcolta a sziklákra s odaülteté a legmagasabb csúcsra, az erdön virágot szedett neki, a mezőn madárfészket fosztogatott ki a mulattatására.

El akarja vinni a gyermeket a faluba, de meggondolja magát. Homlokán kidagadtak az erek, szíve hangosan dobogott s szemében könnycsepp jelent meg — könnycsepp. Mialatt átölelve tartá könnyű terhét, szeme merően szegződött a földre, a néma, fekete rögre, mintha attól akarna tanácsot kérni, ki az eldobott búzaszemre ráborul, felneveli.

— Ellenben hova teszi a gyermeket; a gyermek éhes. Kecske és párna kell; honnan szerzi azt? Oda kell adni a gyermeket? Nem! Egyedül egy dolga van, az az ő kincse, mindene: a dudája. Eladja a dudáját és kap párnat érte.

— Szép őszi reggel volt. A gyermek az egész úton gagyogott a karján valamit, a

kecske, mely előttük ment, mintha felelgetne rá, egyet-egyét mekegett közbe, míg ő maga olyan szívesen hallgatta mind a kettőt, mintha értené.

A jó palócokban a gyermek nemesítő hatását megtaláljuk *A kis csizmák* című elbeszélésben. Látjuk a gazdag, uzsorás Bizi Józsefet. Egymásután nagy sorscsapások érik. Leánya meghal; ökrei felfújódnak; csüre leég, lovait ellopják a szegénylegények, most pedig legényfia haldoklik. Szép, drága kőkeresztet állíttatott leányának a temetőbe és mi történt? a villám kettétörte a kőkeresztet. Elmennek a temetőbe megnézni, nem lehetne-e megjavíttatni? Utánuk lopózik a falugyermek, apátlan-anyátlan szegény gyermek. A vén uzsorás megtört; amint a temetőből hazamennek, kísérorje el akarja zavarni a fiút.

— Hát az a poronty mindig sarkunkban van! Milyen vörösek a lábszárai a hidegtől! Takarodsz innen mindjárt, te kölyök.

Az öreg uzsorás azonban nem engedi, hanem megkérdi a fiútól:

— Miért nem húztál csizmát? fiú!

— Nincsen csizmám! — mondá a gyermek szomorúan.

— Hát miért nem varrat az apád?

— Nincs apám — felelte közönyösen.

Az uzsorás most elviszi a gyermeket a csizmadiához, akinek a házán ez a felírás volt: *Filcsik István, csizmadiamester.*

— Mérjen ennek a gyerekeknek egy pár csizmát, Filcsik uram, az én kontómra.

— Éppen van ilyen kis csizma készen.

A kisfiú felvette őket; az uzsorás jobban érzi magát. Ez valami erkölcsi, valami lényeges javulást idéz elő életében. Magához veszi.

— Add ide a kezedet, fiam! Olyan jó meleg kezed van! Eljössz-e hozzám?

Amint belépnek a kisfiúval együtt, a kapuajtóban a kocsis várja azzal a hírral, hogy az ellopott lovak megkerültek, a fia pedig túl van a veszélyen.

Hasonló a tárgya *Az a pogány Filcsik* című Mikszáth-elbeszélésnek is. Szívtelen ember, nem szeret senkit, csak egyet: a csoda-bundáját.

— A bunda két alsó csücskén egy-egy zöld tulipánt hímeztek skófiummal. Távolabb különféle madarak valának láthatóak, rendesen vörös színben, hátul pedig Miskolc városa számtalan házával és valamennyi templomával.

Hogy valóban nem szeretett senkit, mutatja, hogy miként bánt egyetlen leányával, Terkával. A leány férjhezment, erre kitagadta s úgy tett, mintha nem is ismerné.

Terka halálos beteg; az apját szeretné még egyszer látni. Hogyan lehetne az apát leányához csalni? Olymódon, hogy ellopják az öreg bundáját és odateszik a leány halottaságyára... Elmegy, leveszi a bundát, anélkül

azonban, hogy csak egy szót is szólana; semmi kibékülés és nyugodt arccal kifelé megy.

Amint hazafelé tart, megbotlik az úton valamiben.

— Egy koldustarisznya volt, száraz kenyéradarabokkal megrakva.

— De nini, hiszen ott fekszik a tulajdonosa is a fa alatt; rongyos koldusasszony, ölében gyermekével.

— A mély lélekzet elárulta, hogy édes álomban szunnyad anya és gyermeke. Arcuk, különösen a gyermeké, már most is kék a hidegtől s parányi tagjai reszketnek, mint a kocsonya.

— Az ég tele volt csillagokkal, felnézett a csillagokhoz, mintha valami titkos üzenet jött volna hozzá. — A kemény Filcsik egyre lejjebb hajolt az alvókhoz, homlokáról izzadtság csurgott, feje lehanyatlott, a híres bunda lecsúszott válláról oda a koldusasszonyra és gyermekére. Hideg volt, de ő valami belső melegezett érzett s Filcsik nem fázott.

Az üres bölcső. A házban üres a bölcső, mert a babát kivitte a dada a mezőre. Az első mező, amelyet életében lát.

— Igen, a bölcső ott áll, mint gyöngyös kagyló, melyből az ékszer ki van véve.

A szomszéd szobában ül a nő, az anya; az apa pedig dühösen jár fel-alá. Szemrehányást tesz feleségének, hogy kedvesével jár; az asszony viszont a férjének. Végre arra határozza magát az asszony, hogy elhagyja a házat.

— Köztünk mindennek vége, még ma beadom a válópert, engedje meg, hogy a ruhámat becsomagoljam!

— Ön magával akarja vinni azokat a leveleket, amelyeket kedvesétől kapott? Nekem azokra szükségem van!

— Tiltakozom!

A férj a szoba felé tart. Tekintetük a szoba közepén álló bölcson találkozik és kibékülnek. Valami közös van köztük, még a haragban is és ez a gyermek, mégha nincs is a bölcsőben.

Nemzeti kérdések Mikszáth műveiben.

Különösen két nagy társadalmi, illetve nemzeti kérdéssel szeret foglalkozni.

1. *A magyar nemesség, a dzsenti sorsa.*
2. *Politikai életünk ferdesége; a politikai élet lelkiismeretlensége.*

A magyar földbirtokos nemesség, azt mondják, tönkrement. Valóban? Ez túlzás. Elveszítette előkelő vagyoni állását, de azt, hogy egészen tönkrement volna, nem lehet mondani. Csak régi nagy méltóságát vesztette el, különösen vagyoni szempontból. Megingott a föld a magyar nemesség lába alatt és elvándorolt tőlük...

Ennek nagyon is sokféle oka van. Néhányat megemlítünk közülök, melyek feltűnőek és kétségtelenek. Egyik oka a jobbágyság megváltása. A régi nemesi előjogok megszűntek. Régebben a jobbágyság pótolta a tőkét, a pénzt. A jobbágyság mindent in natura tett

és mindent átadott a földesurának; mindent terményben, munkában kaptak. A pénzzel nem tudtak bánni. A jobbágyság megszűntével munka és termény helyett értékpapírokat, a földtehermentesítési kötvényeket kapták.

Ehhez járult kétféle papiros-veszedelem: *a váltó és a kártya*. Mindezt súlyosbította, hogy a magyar nemesség nem tudott beilleszkedni az új gazdasági rendbe, a tőzsdevilágba. Nem tudta átérteni, mennyire megfeszült akaratra, erős munkára van szüksége; mindig számolni kell.

A pénz olyan valami volt azelőtt, amelyről nem szerettek beszélni, nem volt előkelő dolog. Őseik bizonyos szeretetreméltó könnyelműséggel éltek, minthogy mindenük megvolt. De most egyszerre jött a számítás korszaka. Minden krajcár harc tárgya. Ebbe nem tudták beleélni magukat. Az új világban a pénzszerezés és megóvás nehéz s különösen érvényesül a létért való harcban. Aki bírja, marja — ezt nem tudták felfogni; ehhez járult a kártya. A régi gazdasági viszonyok között nem is volt szükség takarékosagra; az ország oly bőven ontotta terményeit, hogy takarékoskodni felesleges volt. Az új világban pedig takarékoskodni kell; ehhez nem értettek, ezért indult ez a történelmi osztály hanyatlásnak. Ezt a hanyatlást festi Mikszáth.

Elbukott egészen a dzsentrí? Mikszáth sohasem hitte. Erről szól Szinyei-Merse Pálról írt újságcikke.

— Én azt mondom, hogy nem pusztult el a dzsenti és nem is fog elpusztulni. A donációk, a királyoktól kapott adományok elúsztak, igaz, s leginkább megint a királlyal, amiket Piatnik fest a kártyákra...

Láttuk mégegyszer a *Budapesti Szemle* utolsó oldalán felcsillanni nevüket s aztán eltűntek egymásután. Amit a dzsenti a királyoktól kapott, mind elveszett; de sokkal több az, amit Istentől nyert, azt még nem folyósította. Letűnt, de ismét fel kell emelkednie, mert a politika helyett kénytelen lesz fajának isteni kincseihez nyúlni! Erre példa *Szinnyei-Merse Pál*, aki a legjobb festők közé tartozik s új művészi irány megalapítója. E példa mutatja azt is, hogy mennyit árthat a kártya, a könnyelműség a legkiválóbb szellemeknek is.

Másik példa Torma Károly, a híres régész. Vagyónának egyik részén Aquincumot ásatta ki; szenvedélyes archeológus volt. Erdély tele van római emlékekkel, ezeket is napvilágra akarta hozni, de sajnos...

Egy alkalommal valamelyik főherceg látogatta meg. Torma fogadta, mint főherceg a főherceget. Amikor pedig elutazott, Torma huszonötezerforintos ajándékot küldött neki.

— Így látott vendéget a magyar dzsenti.

Vagyona azonban nem futotta ezt a nagy költsékezést és Torma mint szegény ember halt meg külföldön.

Vagy itt van Grünwald Béla, az ismert politikus és történetíró. *A régi Magyarország*

című munkája egyike a legelmésebb történeti műveknek. Ez a nagy szónok, ez a kiváló tudós kénytelen volt főbelőni magát, mert el-kártyázta a maga és családja vagyonát.

A 80-as, 90-es években Mikszáth még más-kép gondolkozott a dzsentirről és jellemző akkori felfogásának átváltozása. Akkor még úgy képzelte, hogy a dzsentri megérdemli bukását. 1881-ben írja:

— A mai dzsentri nem felelt meg az ősök nagy feladatainak. 1848-ban a nemesség önként lemondott előjogairól, az új nemzedék, az új nemesség már nem engedett semmit; a nemzet tőlük nem kapott semmit, sőt a tulajdon birtokaikat is elvesztették. Hogy az új alapokon, melyeket az új idők alkottak, nem tudták helyüket megállani és ingadoztak, az az ő gyámoltalanságuk; védeni őket meddő feladat.

Tehát ebben az időben nem védi, hanem elítéli a nemességet.

Egyik főoka a dzsentri elmaradottságának Mikszáth szerint a *kártya*. Ez némi túlzás, a kártya talán másodrendű ok lehet.

— A kártya — Mikszáth szerint — oda nyit be, ahová a könyv nem juthat el. Van egy garádics, 32 garádics, ez az út a kártyagarádics, út a pokolba.

Mikszáth a magyar történeti viszonyokból majdnem a modern materiális történetbölcseletet követve magyarázza a kártya virágzását Magyarországon.

— A régi magyar nemesség a jobbágyság korában külön társadalmat alkotott. Mindíg volt miből élnie, de legbővebben volt ideje, ezt agyon kellett ütni, erre nagyon alkalmas volt a kártya. Igaz, hogy a régi kártya nemigen tett tönkre senkit s csak kis tréfálkozás volt a szerencsével. Újabban ez megváltozott, a kártyajáték szenvedélye nagyon elharapódzott, úgyhogy társadalmunk rákfenéjének mondhatnók, a legégetőbb sebe, mely megsemmisítéssel fenyeget. Hadseregek, melyeket vérszomjas királyok toboroznak össze, nem öltek meg annyi embert, mint az a négy festett ember lóháton, meg az a másik nyolc, miket királyoknak, alsó- és felsőknek nevezünk. Ha boldoggá akarjuk tenni az emberiséget, akkor semmisítsük meg ezeket a királyokat, mert ha a francia író nyugodtan vallhatta, hogy minden drámában a tönkrement embernél, mint okot: keresd az asszonyt; mi saját viszonyainkra vonatkoztatva elmondhatjuk: minden tönkrement embernél: keresd a kártyát.

A kártya szorosán összeforrt ezzel az új társadalmi osztállyal, melynek láncai olyanok, mint a polip, mely kiszívja az ember életerejét. Amikor valaki a kártyaasztalhoz ül, akkor lemondott már mindenről, mert a kártyaasztal a pokol előszobája.

— Széchenyi megbotránkozna, ha az általa szervezett kaszinókat látná, melyek voltakép kártyabarlangokká alacsonyodtak,

Feltűnő ez a túlzás; a pálinka, az alkohol sokkal veszedelmesebb, mint a kártya; talán a világ legműveltebb népe, a francia, épp az alkohol élvezete miatt áll óriási nagy fordulat előtt.

Második nagy nemzeti probléma: a *politika*. Ezzel sokat foglalkozik Mikszáth; maga is képviselő volt és a Képviselőháznak évenkéntül legszellemesebb karcolatírója és jellemzője.

Mi a véleménye? Nézete szerint másodrendű dolog, hogy valaki kormánypárti-e vagy ellenzéki. *Politikájának etikája* nem pártállásban, hanem *valódi meggyőzésében* van. Minden politikai pártban van lelkiismeretlenség, amely abban áll, hogy valaki meggyőzés nélkül politikai párthoz szegődik; minden pártban vannak stréberek, akik a politikában nem valamelyik párt nézetét akarják győzelemre vinni, hanem érvényesülni, keresni akarnak, pénzt akarnak. Ezek ellen küzd Mikszáth, ezeket állítja pellengérré, ezeket gúnyolja tárcáiban és regényeiben is; Mikszáth gondolkozásának és műveinek ez is fő-tárgya. Ezekről akarja megszabadítani a közéletet.

Mint művész, különösen mint regényíró sokat foglalkozott Mikszáth a szerkesztőművészettel, a művek szerkezetével. Kisebb regényeiben, elbeszéléseiben igen erős a szerkezet.

A jó palócokban majdnem olyan erős, rövid, szoros a szerkezet, mint Arany balladáiban. Annyira központosít mindent, hogy valóban az Arany-féle nagy szerkesztőművészet jut eszünkbe. Ellenben regényeiben gyenge.

Regényeinek általában kétféle szerkezete van; vagy egymáshoz illesztett novellák, tehát novella-koszorú, vagy pedig felfújtt, öregbített, hosszú lére eresztett novellák.

Hogyan lehet novellából regényt csinálni? Mikszáth kétféle módszert használ: egyik a késleltetés. Mi ez? Ha valamit elmond s érdekes, annál inkább megakasztja. Ezt a módszert már Jókai is használta és éppen úgy visszaélt vele, mint Mikszáth.

Másik módszer: személyei rendkívül bőbeszédűvé válnak. Míg legjobb novelláinak személyei világosan, népiesen, zamatosan beszélnek, éppoly trécselők lesznek regényeiben. Ennek ellenére a végső jeleneteket nagy erővel, határozottsággal rajzolja. Van pl. egy regénye, inkább gyermekeknek való elbeszélés: *Két vándordeák*. Ebben a leghihetlenebb kalandok fordulnak elő; a balsorsnak és a szerencsének legszertelenebb adományait látjuk, végén azonban a főszemélyek együtt vannak és a cselekvény tényleg befejeződik.

Stílusának feltűnő vonása a *népiesség*. Mikszáth az a prózaírónk, aki legtöbbet vett a népköltészetből. Senkinél sincs annyi a népies nyelvből és költészetből, mint nála. Nagyon

sokat vett át és mégsem érezzük műveiben a keresettséget.

Mit vett át a népköltészetből? Kifejezéseket, szólamokat; átvette az ismétlés művészetét, népies szavakat, melyek csak nála fordulnak elő. Megtaláljuk stílusában a népies ritmust, a népköltészet különös és jellegzetes lüktetését.

Mikszáth szólásait néha egészen ütemekre lehet szedni.

— Szépen, édesen csengett az új nóta, mint a gerlice bűgása, mint az erdő zúgása, mint a patak csobogása.

Néha ízekre szakad Mikszáth prózája, mintha vers lenne.

— Építik a várost nagy sürgés-forgással, építik-építik, míg csak meg nem únják. — Kilencvenhét pallér a téglákat rakja, száz-ezer napszámos váltig adogatja.

Vizsgáljuk a következő szinte szabályos ritmikus sorokat.

— Ezerszínű | lepke || keringődzött | rajta.

Vagy:

— A temető | árka || lesz pihenő | ágya.

Igen sokszor él az ismétléssel. Nincs magyar író, aki oly nagy változatossággal, oly nagy ügyességgel éljen vele. Ismételni valamit nagyon könnyű, de úgy ismételni valamit, hogy az jellemző legyen, hogy ezzel beeléssünk az illető indulataiba, ez már nagyon nehéz.

Szereti a — *de úgy* — kapcsolat ismétlését:

— *Úgy* elfelejtette, *de úgy* elfelejtette.

— Valami a szívére nehezedett, *de úgy ránehezedett.*

— Hiszen oly, *de oly* ostobák ezek.

A szóisméltléssel természetesen a szenvedélyeket, indulatokat elemzi.

— Nem megyek oda többé, nem, nem, nem, — ez a harag.

— Elkergetem még ma, elkergetem, elkergetem.

Ellenben tartósságot is kifejez vele:

— Süvített a kő, mint a nyíl szállt, szállt, szállt.

Mikszáth sajátága még a párbeszédék ama könnyűsége, mellyel személyeit megszólaltatja. E tekintetben még Jókait is felülmúlta. Mindenkinek vannak úgynevezett töltelék-szavai: édes húgom, amice, kérem, kérem alássan, könyörgöm, tetszik tudni, csókolom a kezét; mindezeket felveszi párbeszédeibe s ezek így azoknak természetes ízt adnak, emelik a valóság érzetét.

Nemcsak a népdal volt reá nagy hatással, hanem a *népmese* is.

— ...ahogy mi mentünk, mendegéltünk. — ...Egy szó, mint száz, sarkantyúba kapta lovát és elvágatott, úgyhogy köd előtte, köd utána.

Felülmúlja íróinkat a színárnyalatok finomságában. Nincs írónk, akinek oly fejlett színérzéke volna, mint neki. Mikszáth a legkülönbözőbb színárnyalatokat is ki tudja fejezni.

— Agyagszínű hegusz, almavirágszín arc, cimet színű batisztruha, ametiszt színű virág, csukaszínű dolmány, lazacszínű nadrág stb.

Azonban nemcsak a színekben igen gazdag, hanem felfedezi, ami minden színnél értéke sebb, felfedezi azt, ami a világirodalomban is új vívmány, akit mindenki ismer: *a gyermeket*. Mielőtt erre bővebben rátérnénk, vessünk egy pillantást arra, hogy milyen szerepe volt eddig a gyermeknek a művészetekben.

A régi irodalom nem foglalkozott a gyermekkel; a gyermek csak jóval később lép a művészetek és az irodalom körébe. Miért foglalkoznak az újabb időben a gyermekkel oly sokat? Azért, mert megfigyelésünk köre bővült. Nemcsak pontosabban figyelünk meg valamit, hanem többet.

A régi korban a gyermek nem volt érdekes tárgy.

A gyermek előfordul a szobrászatban, a festészetben és a költészetben. A fejlődés, a gyermek típusa a következő. A gyermeket felfedezi a szobrászat számára a szobrászat kései korában, azon a fokon, amelyet hellenisztikus szobrászatnak nevezünk, amely egybeesik Nagy Sándor korával.

A festészetben a valódi gyermekábrázolás a renaissance korának vívmánya. A gyermeket — nem mint vallásos tárgyat, — hanem lélektani sajátosságaiért a renaissance korában látjuk, mégpedig abban a városban, mely a legdicsőbb lapot tölti be, a mozgalom bölcsője,

melyben az új világnak oly sok emléke van; a gyermeket Firenzében fedezik fel a XV. században.

A költészetben a gyermek — nem mint mellékes szereplő, mely a cselekvény megértésére szükséges — először Dickensnél fordul elő. Utána indult az egész európai költészet és minden gyermekábrázolás közvetve vagy közvetlenül Dickensre vezethető vissza.

A költészet tárgya az ember jellemzése és ennek megvilágítására meg akarjuk jelölni azt, hogy a jellemzés folyton, minden korszakban változott. Az ember felfogása a művészetekben, az a mód, mely szerint a művészek, költők az embert tükrözik, folyton változik; másként jellemeztek kétszáz év előtt, mint ma. A jellemzés nagy változáson ment keresztül és ez már abból is valószínű, hogy ennek így kellett történnie, mert az ember maga is változott.

Különösen sok új elemet vitt be az emberiség lelkivilágába a kereszténység.

Bármilyen nagy művészek voltak a görögök, bármilyen magasfokú volt a görög kultúra, bármennyire gazdag volt a görög ember lelki élete, mégis más volt az emberi élet lélektani tartalma a görög vagy római világban, mint ma.

Az emberek akkor is szerettek és gyűöltek, megvolt a szerelem, a szeretet, irigység, törekvés és törtetés; ezek mind megvoltak, ezek örök emberi dolgok; mégis hát miben változott az ember?

Azért, mert ma más ruhánk van, mert tudományosan foglalkoznak mondjuk a baktériumok szerepével, mert van távírónk, azért nem kell szükségképen, hogy más legyen az ember lelki tartalma is. Nem is a külsőségekben, hanem a *lelki életben* van a nagy különbség.

Kármán *Fanni*-ja, vagy Goethe *Werther*je a görög vagy a római költészetben el nem képzelhető; az valami egészen új. Werthert boldognak tartották volna abban a korban. *A rajongó érzelmek hiányoztak az antik világban.*

Más volt akkor a szerelem. A rajongó szentimentális szerelem, mely teljesen eszményi légkörből táplálkozik, mely csupán azért, mert ideális, nem tudja elérni célját, ez hiányzott. Különösen a szerelem és a vallásosság volt más.

A görögök közt is voltak vallásos emberek, de más volt az ő vallásos érzelmük és más a középkori assisi szent Ferenc rajongó, buzgó, eszményi vallásossága. Megváltozott a szerelem és a vallásosság és ezzel összefügg, hogy a *nő-típus* is megváltozott. Amint megváltozott a szerelem, meg kellett változnia a nőről való felfogásnak is. Tehát első nagy különbség: a rajongó érzelmek hiánya; második: a becsület-érzés.

Hogyan?! nem volt az ókorban becsület? Ki merné ezt állítani? Hiszen a görög erkölcsi filozófusok, ezek az eszményi gondolkodású férfiak az erény egész kódexét állították fel,

de azt a becsületérzést, melyet lovagi becsületnek nevezünk, mely egészen eszményi, de amelynek reális következménye nem egészen célszerű, de tényleges folyománya a párbaj, ezt nem ismerték. Ez valami új, melynek elemeit a keresztesháborúk idejéből, a lovagvilágból, a keresztyénségből merítette az emberiség; *ez valami középkori.*

Az a felfogás, hogy nekem meg kell torolni valamit, amiért nem vagyok hibás; az a felfogás, hogy én alászállok az erkölcsi létra fokán, nem azzal, amit teszek, hanem azzal, amit velem tesznek, vagy, amit rólam mondanak, nem volt meg a görögöknél.

Harmadik a *halhatatlanság* fogalma. A halhatatlanság ugyan megvolt az ókorban is, azonban nem volt a hit célja, mint a keresztyény világban.

Rajongó érzelmek, becsületérzés, a lélek halhatatlanságának tudata megváltoztatta az embereket és azt a változást a költő beleviszi műveibe; tehát más tartalma van az embernek, mint a régi költészetben.

Megváltozott a *szeméremérvet*. Ha valaki elmegy az antik szoborgyűjteménybe, ott csupa mezítelen szobrot lát. Pedig ezek a szobrok Athénben, Rómában a nyilvános tereken voltak. Ma már elképzelhetetlenek ilyen mezítelenségben, ezek a szobrok és amiért túrjuk, az művészettörténeti értékük. Ez a teljes mezítelenség, amely a keresztyény világban lehetetlen és amelyet a szeméremérvet hiányának bé-

lyegzett meg a kereszténység, ez is jellemző az ó- és újkor különbségére nézve. A nagy különbség az, hogy sokkal szellemibb a keresztény felfogás, azaz a testiség halványult és a lelki fontosság jobban kiemelkedett. A testkultusz a művészetekben egészen új dolog.

A költészet változott jellemzés dolgában — más az írói jellemzés tárgya — és ennek oka az, hogy maga az ember is megváltozott. De nemcsak a jellemzés tárgya, hanem a jellemzés módja is nagy változáson ment át. Homeros másképen jellemez, mint Arany János, vagy Tennyson, vagy Byron és Sophokles vagy Euripides másként jellemzett, mint Hauptmann, vagy Maeterlink vagy Gárdonyi Géza.

Mindinkább részletesebb lett a jellemzés, mindinkább finomabb, egyre jobban figyelnek az árnyalatokra, mind mélyebbre akarnak a lélekbe hatolni, mindent a lélekből akarnak előhozni, mint a bűvár a tengerfenékről.

Annyira fontos ma már a jellemzés, hogy voltak költői művek, melyek nem a cselekvény miatt keletkeztek, hanem a főcéljuk az volt, hogy elemezzék az emberi lelket; a lélektani elemzés kedvéért íródtak, azért, hogy az ember lelkébe bepillantást engedjenek.

Ennyi általánosságban szükséges volt annak megokolására, hogy a gyermek miért lépett oly későn a művészetek és mondhatjuk, legkésőbb a költészet körébe. A gyermekkel nem foglal-

koztak; a gyermek poétikus ugyan, de nem tartalmaz, szegény még a lelki élete.

A gyermek költői volta abban áll, hogy már részt vesz az emberi létben, de ártatlanul, meszterkéletlenül. Résztvesz a létben, de teljesen kívül áll az érdekhajszán, melyben mindenki benne van. Az életérdek szüli a nagy erőkifejtést, a férfiú küzdelmét az életben; ez szüli a nagy bűnöket, az aljasság különböző nemeit is. A gyermek ártalmatlan, vegetatív életével mindezeketől távol áll.

Természetes, hogy a gyermek ábrázolását egészen kikerülni nem lehetett. Nem lehetett *Tell-drámát* írni, hogy gyermeket ne szerepeltessünk benne. Nem lehet a szobrászatban a görög mítoszt ábrázolni, ha nem szerepel benne *Bacchus*, a gyermek.

Legművészebb a gyermek az allegórikus ábrázolásban. Az allegórikus ábrázolásban az élet szép oldalait akarjuk bemutatni; a gondnélküli életet, mely távol áll a küzdelmektől. Iyen gondnélküli életet él a gyermek, ezért népesítik be a képzőművészek képeiket gyermekekkel, kis génuszokkal, angyalokkal, amint azok Rafael és Tizian képein is előfordulnak.

Voltak művészi alkotások, melyek a gyermeket magukban foglalták, mint a kis Bacchus és a keresztény művészetben a kis Krisztus, *de ezek nem is voltak valódi gyermekek*, ezek olyan kis férfiak voltak. Jézus maga egy kis király, aki fogadja a három napkeleti uralkodót.

Hogy a gyermek oly későn lép a költészet körébe, azt az magyarázza, hogy a gyermek nagyon közel van hozzánk és mégis nagyon távol van tőlünk. Közel áll hozzánk, de költői életét megérteni... ahhoz valami tárgyilagos-ság, lélektani érdeklődés kell. Ez nincs meg a régi költészetben. A gyermeket úgyszólván lelkileg szegénynek tartották, nem foglalkoztak vele; természetes, hogy amint felébredt az újabb nagy lélektani érdeklődés, kiterjeszkednek a gyermekre is.

A regény-költészetben a gyermek Dickens műveiben szerepel először. Ő volt a legjobb gyermek-jellemző; ő vitte be a gyermek lélektanát a költészetbe. Előbb is találunk a regényekben gyermekeket, de ezek mellékalakok voltak, ezeket az író ki nem kerülhette, cselekvénye megkövetelte szerepeltetésüket.

Dickens a gyermek kedvéért jellemez; nemcsak gyermekességében, hanem mostoha polgári viszonyai közepette: a gyermek és a pályaválasztás; az árva gyermek és a nevelő; a gyermek és a tanító, a gyermek és a gyám. Ezekből a mozzanatokból szedi Dickens költői tárgyának erejét. Ez összefügg az angol viszonyokkal, az angol családi élet bensőségével; az újabb gyermekkultuszt a lélektani érdekek fokozzák.

Dickenssel a gyermek mintegy divatba jön. A regényírók most már megfigyelik a gyermeket és éppen úgy regényalakká lesz, mint a fiatal leány vagy a férfi.

Nálunk a gyermek Mikszáth költészetében tűnik fel; ő jellemzi legbehatóbban és legerősebben. Egész könyve van Mikszáthnak a gyerekekről.

Az előzőkben már kiemeltük, hogy Mikszáthnál a gyermek lélektani mozzanat; az ösztönző gyermek motívuma, a nagyokra való lelki hatásában festi; de szívesen festi a gyermeket együgyűségében és érzelmi sajátságában. A gyermek érzelmiségét kifejezi úgy, mint Kármán vagy Goethe a szerelmet Fanniban vagy Wertherben.

Mikszáth egyik könyve: *A gyerekek*. Ennek egyik fejezete: „*Az én pohárom*“. Egyik fiát német kisasszonnyal nevelteti; egyszer azt mondja a kisfiú:

— A' én poha'om.

Ezért a pohárra Mikszáth rávésette: A' én poha'om.

A kisfiú csakhamar érezte, hogy ez őt nevetséges színben tünteti fel és azért egyszer valamit kért az apjától karácsonyra. Nem meri megmondani, hogy mit szeretne. Elszalad s kis vártatva papírlappal jön vissza s azt átadja azzal a meghagyással:

— Akkor olvasd el, amikor én már künn vagyok.

Az apa elolvassa; az van rajta:

— Törd el a' én poha'amat.

Ezt az apa nem akarja megtenni.

— Nem vagyok oly gazdag, hogy szántszándékkal összetörjek egy poharat, — feleli.

Erre a kisfiú tanácskozni megy a barátai közé. Kérdezi őket:

— Van nektek apátok? megtesz-e mindent, amit kértek? és ha nem teszi meg, kihez fordultok?

— Hát a nagyapánkhöz! — felelik a fiúk. Most visszamegy a gyermek Mikszáthhoz.

— Van neked papád?

— Nincs.

— Hát hová tetted? — Kitől kérjem én hát, hogy a' én poha'omat összetörje?

Mikszáth aztán elmondja, hogy álmában megjelent neki az édesapja; nyugtalanul aludt, ide-oda hánykolódott; egyszer kihajol az ágyból, karjával erős mozgást végez... poháresörömpölést hall; egy pohár összezúzódott: a' én poha'om volt. Tehát mégis segítségére jött a nagyapapa az unokájának.

Másik kis gyermekrajz az: *Aussi brebis*. Ebben azt mondja el Mikszáth, hogy milyen ravaszsággal bírta rá gyermekeit a francia tanulásra.

— Volt nekik egy élő nyelvtanuk, egy francia nyelvmesternő. Egyszer azt kérdezték tőle:

— Hogy hívják a juhot franciául?

— Brebis.

Nem akarták elhinni.

— Hát valóban úgy hívják, ha egyszer mondta — szólt a nevelőnő.

— Hát a kisbárányt?

A leány kissé meglepett arcot vág s azt mondja:

— Aussi brebis.

Hurrá! szaladnak a papához:

— Papa, a francia kisasszony semmit sem tud franciául; azt mondja, a juhok úgy hívják franciául, hogy — brebis — és a bárányt szintén úgy.

— Legjobb lesz, ha mindig megvizsgáztatjátok, — feleli nekik Mikszáth.

Szaladnak vissza és kérdezik, hogy hívják a lovat stb. Mikszáth pedig vett nekik nyelvkönyvet, hogy abból minél könnyebben foghassák meg a kisasszonyt, hogy nem tud semmit. Így tanultak Mikszáth fiai franciául.

Általában a gyermeket háromféleképen mutatja be: *a haldokló gyermek; a naív gyermek; a gyermek és az állatok.*

A gyermeket az állatokkal való barátságban mutatja be: *Első bánat* című rajza. A bánat, amelyet nagyon korán kell megtanulni. Mi volt az első bánat? Gyerekség. — Volt a Berci fiúnak egy kedvenc kutyája: Tinti.

Annvira szerette ezt a kis kutyust, hogy amikor elmentek Velencébe és nem volt szabad elvinni, onnan írt neki levelet.

— Én hál' Istennek egészséges vagyok; vigyázz magadra te is — édes kis Tintim — csak ki ne menj az utcára, mert el találsz veszni s nem ismered az utcákat.

Amint hazajönnek, ki akarja vinni egyszer az utcára.

— Jaj, lelkem — mondja a házmesterné —,

ne tessék kivinni az utcára, mert elviszi a sintér.

— Mi az a sintér? miért vinné el az én kutyámat?

— Mert nem fizet adót az államnak.

— Mi az az adó? mi az az állam? állat, madár?

— Nem, lelkem, az... az egy... hogy is mondjam... az egy nagy zseb!

A kisfiú most pénzt gyűjtött, azonban nem adhatta a nagy zsebnek.

Egyszer, amint ugrált, ráugrott véletlenül a Tintire és eltörte a kutyus lábát. Hívták rögtön az állatorvost, megnézte a kutyát, haragudott, hogy éjtszaka felzavarták.

— Hisz ez nem is tiszta faj, ez nem is rattler, ezért nem volt érdemes az embert felzavarni.

Berci sajnálta kutyáját s a pénz, amit az adóra gyűjtött, orvoslásra emésztődött fel; azt hitte, hogy a kutya most már nem fogja szeretni; de nem úgy volt.

Tinti a hosszas betegeskedés után felgyógyul. Első útja, hogy beoson a szobába, mikor a kisfiú még aludt és három lábával felvonszolja magát kis gazdája ágyára. Berci felébred és felsikolt örömeiben:

— Képzeljétek! szeret!

A jó palócokban is van egy kis elbeszélés, melynek voltaképeni középpontja a gyermek: A néhai bárány. A gyermek fedezi fel a bűnt.

Sós Pál árvíz alkalmával kifogja a megdagadt patakból egy leány kelengyés ládáját, de nem adja vissza. Baló Ágnes keresi a ládáját, Sós Pál azonban tagad; egyszer véletlenül leleplezik.

A kis Baló Borcsa Sós Pál ködmönének belsejében megismeri kedvelt báránycáját... a Cukrit. A tulipánosláda tetején ült a kis bárány. Ennek a ládának nyoma vész Sós házán túl; azt gyanítják: ő húzta ki; abban volt Baló Ágnes kelengyéje.

Borcsa nagyon-nagyon fájlalta Cukri bárányát, mindig csak rágondolt. A faluban meglátja Sós Pált, hozzáfordul és kéri tőle a báránycáját:

— Bácsi, adja vissza a bárányomat!

Már híre futott ugyanis, hogy ő a tolvaj. Sós esküdni akar:

— Esküszöm, bíró uram, ebben a báránydologban...

Amint esküdni akart, hátrább taszítá ködmönét s kezét elővonván alóla, felemelte két húsos ujját az égre...

Egyszerre a ködmön kezdett lassan-lassan lefelé csúszni, míg nem a csípőktől egyszerre lecsapódott a földre.

Boriska sikoltva egy szökéssel a leesett ruhadarabnál termett:

— Cukri! kis báránycám! — kiáltott fel a leányka fájdalmasan.

Lehajolt. Fejecskéjét odaszorította, ahol a bélésen két barna folt látszott.

A gyermektörténetek közt legkiválóbb: *A ló, a bárányka és a nyúl*. Ebben mutatkozik Mikszáth mély szentimentálistusa. Ez Mikszáthnak és a magyar irodalomnak egyik szentimentális remeke.

A ló, a bárányka és a nyúl most az Akadémiában van, a Mikszáth-szobában.

Hogyan keletkezett ez a munka? Erre vonatkozóan Mikszáth Kálmánné levele ad pontos adatokat.

— Két szomorú időszak van — írja Mikszáth. — Egyik, amikor a város indul az erdő felé, mikor kimegyünk nyaralni, de itt kell hagyni valakit; nem is nevezi meg: a Jánoskát.

Másik szomorú szak a tél, amikor az erdők indulnak a város felé; amikor karácsonyfát kapnak a gyerekek. Nálunk azonban nincs, ha van is, nem találja ott a valakit, a Jánoskát.

Van egy csésze a háznál, erre felírta Jánoska: Én csészém. Ott állnak íróasztalom az ő kedvenc állatai, amelyekkel utoljára játszott; a ló felnyergelve, a nyúl és a bárányka csengetyűvel a nyakán. Csendben nézek reá, mikor írásközben egy papír véletlenül továbbcsúszott és meglökte a báránykát, megszólalt a csengetyűje: Kling, klang; hol van a mi kis gazdánk, aki megitatott, megettetett? Haldokolva, elhaló hangján még őket szólította:

— Lovacsám, báránykám!...

Mikor nem akart húst enni, azzal bírták rá, hogy meg kell küzdenie a királlyal Bécsben.

s ha legyőzi, övé lesz az ország. Laci kapta az ökröket, Albert a teheneket, nekem adta az embereket, kivéve a házmestert és az öreg dadát; őket magának akarta megtartani.

Játszott vígan. Egyszercsak jött a difteritisz: a betegséggel huszonnégy napig viaskodott, míg csak bele nem halt. Ó! milyen nap volt az, hogy volna szívem leírni! — írja Mikszáth.

Mégegyszer látni akarta kis állatait; odavittem a lovacskát, a bárányt és a nyulat; nézte, nézte, keze erőtlen volt, hogy megfogja; egyszer odahívott:

— A lovamat, apa, ha meghalok, ne add oda Lacinak vagy Albertnek, mert ők összetörik, viseld te gondját állataimnak.

Kinyujtotta kis kezét és egy fényes krajcárt csúsztatott kezembe, melyet az előbb az orvostól kapott, hogy az orvosságot bevegye.

— A tartásért, a gondozásért — mondta.

Karácsonykor ott volt a karácsonyfa.

— Ne gyujtsatok gyertyát a karácsonyfán — mondja Mikszáth. — Rakjátok félre az új holmit s tegyétek oda a lovat, bárányt és a nyulat, amint tavaly volt, hadd rázza meg majd a bárány csengetyűjét szívtépő hangon: Kling, klang, hol a mi kis gazdánk?

Mikszáth Kálmánné 1912-ben levelet írt Heinrich Gusztávnak, az Akadémia főtitkárának:

— Midőn átkerestem férjem íróasztalát, megtaláltam elrejtett fenekén a Jánoska já-

tékszereit, amelyek gondozásáért fényes krajcárt adott a kisfiú az apjának.

A temetés után összeszedte férjem a játékszereket és bevitte a maga szobájába; ott ezeket az állatokat az íróasztalán helyezte el. Szegény jó férjem egy évig nem írt, nem tudta a tollat a kezébe venni.

Mindent elkövettem, hogy vigaszt találjon a másik két fiúban, de nem ment. Egyszer véletlenül betoppanok a szobába, a játékszerek fölé hajolva ült íróasztalánál és úgy sírt. Óvatosan kimentem, nem mertem háborgatni, a fiúkat is a konyhába küldtem. Nemsokára behív: — Édes fiam, küldj hordárért, kéziratot küldök a Pesti Hirlapnak; akkor írta: *A ló, a bárányka és a nyúl* című elbeszélését. Behívta a fiúkat és felolvasta nekik, a végén mindannyian sírtak.

Másnap a játékszerek eltűntek íróasztaláról; nem is kerestem, tudhattam, hogy az ő keze rejtette el őket.

Kedve javult is, de a temetőbe nem jött ki velem soha; mikor Gleichenbergben a temető mellett vonaton elhaladtunk, sírt. A fényes rézkrajcárt átlyukasztotta és óraláncán viselte.

MIKSZÁTH TÁJI MŰVÉSZETE.

Mikszáth nemcsak annyiban nyitott új utat a magyar költészetben, hogy bevezette a gyermeket; még más téren is újíto ő. A regionális művészetnek legnagyobb írója; a pátriás, a vidéki irodalomnak megújítója, annak, amit a németek *Heimatskunst*nak neveznek. Ez a táji, nemzeti, vidéki irodalom nem új valami, de most ápolják leginkább és most karolják fel tudatosan.

A vidéki művészet ellentétben van a fővárosi új nemzetközi irodalommal.

A táji költészetnek főjellemonása az, hogy egy bizonyos fajnak, egy bizonyos vidéknek földjét, embereit, szokásait, természetét akarja a művészetbe foglalni. A költő tehát leírja szűkebb hazáját, a vidékeket, alakokat, szokásokat. Ez megvan újabban a művészetekben és különösen az iparművészetben. A székel, kalotaszegi, mezőkövesdi díszítőelemek kerülnek be a ruházatba és a díszítőművészetbe.

A vidék mind erősebben kezd érvényesülni a fővárosi nemzetközi művészettel szemben. Ezt az irányt különösen 1900 óta hangoztatják. Jelszó lett, hogy az irodalom menjen ki

a falura. Bele akarták vinni a művészetekbe a nép eredetiségét, üdeségét, frissességét. Úgy gondolták, hogy a mostani irodalom, művészet túl szalonias, nagyon is elvont. Az irodalmi keresettséggel szemben a népi egészséges szellemre utalnak. Az irodalom mindinkább színtelen lesz, tegyük színessé a vidékkel. A német irodalomban ennek a mozgalomnak igen nagy visszhangja támadt. Rosegger művésze ezen alapszik; bemutatja a styriai vidéket. Hauptmann több drámája sziléziai képeket rejt magában. A porosz vidéket Theodor Fontane műveiben találjuk meg.

Nálunk e művészi irány meghonosítója: Mikszáth Kálmán. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Mikszáth a német mozgalomtól teljesen függetlenül foglalkozott a Felvidékkel, a palóccal; csak hasonló lelki alkatról, hasonló irányról lehet szó. Nem hallgatott a nagy német mozgalom jelszavára és hirdetőire; nem is tanulmányozta, hanem megelőzte őket. A maga költői ösztönét követte, amikor a tótokról, palócokról, szegediekről ír.

E nagy szellemi áramlatot a következő okokkal magyarázhatjuk.

A nemzetiségek mindenütt érvényesülnek; ennek természetes következménye, hogy a kisebb fajok is előtérbe nyomulnak. Nemcsak az olaszok törnek előre, hanem a szicíliaiak is. Nemcsak a magyar jellemet akarják bevinni az irodalomba, hanem érvényesülnek a magyar fajok is, a székelyek, a palócok. Össze-

függ ez a népi érzék emelkedésével és ennek külső kifejezője, hogy a vidéken sok néprajzi múzeum keletkezik, mely az illető vidék néprajzát akarja az idegennek megmutatni. Van például két testvérváros: Poprádfelka; mindkettőnek külön múzeuma van; Poprádnak is, Felkának is.

Naturalizmus. A XIX. század utolsó negyede a naturalisztikus regényirodalom kora; mindent, amit a természetben látunk, át kell vinni a költészetbe. Így tehát nem kerülheték ki a naturalista művészet körét sem a vidéki városok, sem az egyes népfajok élete.

1900 körül állapítják meg a táji művészeti irány elméletét Németországban. Jeles német irodalomtörténész, *Bartels* fáradozik azon, hogy a németekkel megkedveltesse a Heimatskunstot és ennek fontosságát meg is értesse.

Ezt a művészeti irányt a festészetben is megtaláljuk. Nálunk Nagybányán festészeti iskolát állítanak fel. Sőt a politikában is megvan ez az irány; itt is a faji sajtóságok érvényesülnek.

Nemcsak egyes vidékek szavait akarta ez az irány bevinni a költészetbe, hanem a szellemét, a népfaj felfogását, mondáit, költészetét, különös nézeteit, babonáit, hitét; azt lehetne mondani, hogy ez az otthoni, vidéki művészet mintegy *nemzeti naturalizmus*.

A naturalizmus irányította a figyelmet a nemzeti sajtóságokra, egyes népfajokra. Ez az irány ölelkezik össze egy másik iránnyal,

amely szintén öregbíti s ez a *decentrálizáció* iránya.

Meglátják, hogy minden a fővárosban van; mindenki ide akar jönni és maholnap csak fővárosi emberek lesznek. Évről-évre ijesztően nő a fővárosunk.

Angliában már mindent megtesznek, hogy a városok szaporulatát csökkentsék. Ilyen költői decentrálizáció a Heimatskunst is. Németországban talán a *Werther* megjelenése után nem volt regény, melyet jobban felkaptak volna, mint Frenssen *Jörn Uhlját*, mely az északi német partvidéket és annak népét akarja költőileg bemutatni.

Mielőtt rátérnénk arra a két műre — *A tót atyafiak*, *A jó palócok* —, melyekkel Mikszáth öntudatlan, minden elméleti irányítás nélkül ennek a táji művészetnek költőjévé lett, még egy pillantást vetünk valamire, ami kapcsolatban van Mikszáth naturalisztikus megfigyelő tehetségével; ez Mikszáth *párbeszéd-művészete*.

Igen érdekes és lényeges, művészetének kiváló jelensége az ő naturalista természet-szerűsége; ez nemcsak abban mutatkozik, hogy a tótokat vagy palócokat figyeli meg és egész könyvet ír róluk — kiket előbb csak mint mellékalakokat vettek fel a költészetbe —, hanem abban, hogy a párbeszédek oly igaziak, olyan hűek s mindamellett oly rendkívül könnyűek, mintha valódi beszéd folyna körülöttünk, mintha nem is író írta.

volna, hanem emberek beszélnének s Mikszáth azt gyorsírással lejegyzí.

Párbeszédei leheletszerűen könnyűek, bámulatosan természetszerűek, de mindamellert eszményiek. Bármennyire hű, mégsem egészen pontosan adja azt, amit a megfigyelés nyújtott; megváltoztatta a megfigyelést és ebben rejlik eszményesítése. Megtartotta azt, ami lényeges, még itt is rövidített, sűrített, ami lényegtelen, ami unalmas, ami nem vonzó, azt elhagyta, ellenben azt, ami jellemző, megerősítette.

Stílust kétféleképen lehet eszményíteni: a párbeszédeket irodalmivá teszem, vagy a jellemző részeket emelem ki belőle. Az elsőt stilizált párbeszédnek mondhatni; a személyek stiláris szempontból szép, kerek mondatokban beszélnek, melyekbe mindenféle jellemző vonást vegyíteneK, pl. sokféle jelzöt, ami az életben nem fordul elő. A párbeszéd így cikké lesz, mintha irodalmi műnek egy-egy kisebb része volna. Ezzel a szalonok párbeszédével éltek a 40-es évek írói; ezzel élt Kemény Zsigmond is első műveiben.

Másik mód az, amit Mikszáth követ. Megfigyeli a párbeszéd rövidségét, hanyagságát, múltó jelenségét. Párbeszédeiben minden személy másként beszél. Minő eszközökkel éri ezt el? Minden embernek külön stílusa van nála; egyik hosszú mondatokat mond, a másik rövidet; egyik szereti a jogi kifejezéseket, de rosszul alkalmazza, másik jól használja; vannak

tapogatódzó stílusúak; az illető nem biztos a beszédében, keresi a szavakat. Vannak hosszszas emberek, vannak hetyke stílusúak, akik mindent bizonyos kihívó modorban vetnek oda.

Kisebb fogások: a közbeszólások; ez nagyon élénkíti a stílust. Ilyenek: pardon, kérem, tessék, tessék alásan; instálom, hát, sapristi, mon cher, mondhatom, nem mondhatnám, bliktri, teringettét, kutya-kutyánszki. — Köhintések: hm, jaj, no, oh, ejnye hát; ezek nagyon apró és kisszerű dolgok, de jellemzőek a stílus élénkítésére vonatkozóan.

Kemény Zsigmond: *A szív örvényei* című munkája érdekes, jellemző példa az 50-es évek stílusára. Ha Mikszáth írta volna, bizonyára átfordítja a saját nyelvére, a mindennapi, közvetlen beszélgetésre.

Mikszáth stílusára csak néhány példát mutatunk fel.

„*Mikor az új kastély füstbe ment*“ elbeszélés a Dekameron első kötetében. Itt egy prókátorról van szó, aki rá akar szedni egy várost valami pörrel s a pör végén a város kastélyt épít majd neki; erről a kastélyról beszél ép:

— És volna a tekintetes úrnak is gyengéje?
— hízelgett domine Kubacsek.

— Van, öcsém uram. Csakhogy az én gyengém is erősebb magánál, mert az magát a földhöz üti.

— Mi a mennykő lehet az?

— Hát a bor, öcsém uram. Nekem az a gyenge oldalam. No meg a kastély.

— Á! a kastély?

— Igen hát. Én nem vagyok olyan közönséges bocskoros nemes, az én szememet sérti a nádfödél meg a hét szilvafa a szerű mögött, nekem az öreg apám is hintón járt, kastélyban lakott...

— Az már igaz.

— Hát kutya-kutyánszki!... ezek a bugris szentpéteriek, mondom, kikeresték gyenge oldalamat és egy fényes kastélyt ígértek építeni, ha elvállalom pörüket. (Dekameron I. 11. l.)

De..., ha valahogy elmagyarázza az írást az ügyvéd.

— De már erre felpattant Harcsa bácsi, miután előbb megöblítette egy kis itallal a torkát.

— Micsoda? Elmagyarázza? Ki? Az ügyvéd? Mit? A kontraktust? Én ellenemben? Ne beszéljen zöldet, mert megharagszom. Ezer milliom kutya-kutyánszki... Ki merte azt mondani? A nevét neki!... Hol van szaporán egy bicska? Hamar egy bicskát! (Dekameron I. 13. l.)

A hosszas beszédre, ahol a *beszélő keresi a szavakat*, nagy szüneteket tart, vizsgáljuk meg a prókátor beszédét.

Harcsa Attila keresi az apját:

— Szerencsés jó reggelt... kívánok... urambátyám! Egészségére... az éji... nyugodalmat! Hogy, mint van? Tisztelteti az... apám uram! — azaz dehogy tisztelteti... hanem hát éppen a járatban volnék... hogy... hát... nem tetszik-e... tudni, hova... lett az

apám uram?... mert az éjjel nem kellett utána az ágyat megvetni, nem jött haza... hát én... bizony... aztat fundáltam ki... hogy ittend az urambátyámnál... kurentálom.

Példa a *hetyke stílusra*.

A *Nyeglék*, azaz előkelő Hány Jánosok, Ansagolók, roppantul dicsekvők, hogy mások is hallják. Ez a rajz egészen Herczeg Ferenc modorában íródott; kedvenc tárgya az ansagolás, ami mögött semmi sincs. A hangulat hűs, ironikus; hogy e részben ki hatott? Mikszáth Herczegre vagy Herczeg Mikszáthra, nem tudom, de inkább hiszem, hogy Herczeg.

Mintha kapun lépne be az ember — ha Jókai műveit olvassa —, mely túlfűtött virágházba vezet; ha viszont Herczeg munkáit olvassuk, egyszerre leszáll a hőmérő pár fokkal, a levegő kissé hideg; tisztán, világosan, minden szépítés nélkül, éles vonásokkal látjuk a tárgyakat és az embereket.

Ilyen hűs levegő van abban a vasúti kocsi-ban, amelyben a *Nyeglék* meséje történik. Maga Mikszáth állította hidegre a kocsi-ban lévő mutatót.

— Érsekújváron nagy csörtetéssel szürke gamásnis úr nyitott be, bőrröndjét frakkos, harrisnyás inas hozta, akire, midőn már eltávo-zott, messziről rákiáltott úgy, hogy mindenki hallja:

— Holnap a négy szürkével legyetek itt értem. Érted-e? Az új párizsi hintómmal, érted-e?

Szobon egy nyurga, hegedűnyakú fiatalember szállt fel tokba vont puskával és fotografkészülékkel.

— Szervusz, Zor — kiáltá elég vidáman az érsekújvári gentleman. — Hol jársz itt, ahol a madár se nem?

— Debrecenbe megyek — felelte Zor, ruganyosan mórlikálva csigolyáin a sovány derekát.

— Nú és mit keresel te Debrecenben?

— Egy négyest szeretnék ott összeválogatni a vásáron.

— Egy négyest? Hát hova lett a tied eddigi négyes?

Zor vállat vont.

— Hát csak nem járhat az ember mindig egy négyesen.

No ennek az igazságát belátta az érsekújvári gentleman is, kihúzta a szivartárcáját és megkínálta aranyozott kantárú havanna-szivarjaiból a szobit.

— Ezeket szívja a walesi is.

— Oh! a szegény Wales? Hogy van ő most?

— Úgy, úgy...

— Jó szivar. Pompás aróma. Richtig Henry Clay. No és te hova igyekszel?

— Csak egy kicsit hazaszaladok Pestre.

— A kaszinóba?

— Oda is, egyébüvé is. Leginkább azért megyek be, hogy egy fogadást megfizessek.

— Fogadást?

— Egy Zichy kontesszel fogadtam a „Zi-zi“-re. Vesztettem ötven kiló Kuglert.

— Saprísti, ötven kilót? Sok édesség.

Az érsekújvári csettentett a nyelvével.

— Még se annyi, mint amennyi ő rajta van.

Már t. i. a konteszen.

Majd meglátja a fényképezőgépet.

— Nini, te fényképezőgépet is viszel?

— Egypár alföldi fotográfiát ígértem a mi-
nap Auersperg Aglája hercegnőnek.

— Ah! hát ismered?

— Oh! hogyne! A bécsi lóversenyeken szok-
tunk találkozni. Bájos kis fruska, mi, finom
csirke.

— Ej, ej uram, önnek gonosz szándékai van-
nak. (Dekameron II. 225—227. l.)

Mikszáth legjobb műveihez tartoznak *A tót atyafiak* és *A jó palócok*. A tót atyafiak két novellája kiváló, a másik kettőre nem vetek nagyobb súlyt, mert az egyik adomát mond el, a másik kényszeredett história.

Mesteri dolgok: *Lapaj, a híres dudás*; ebben fordul elő az ösztönző gyermek szerepeltetése legszebben. Lapaj maga a természet ölen, élő ember igen érdekes rajza.

Másik novellája még kiválóbb: *Az a fekete folt*. A főmozzanat közismert, világjáró alap-
gondolat.

Városi nemes, főnemes, gróf, báró, herceg falun megismerkedik egy csinos leánnyal és vagy elcsábítja, vagy magával viszi.

Előfordul a népszínműben is; Szigligeti is használja népies célzattal.

Mikszáthnál nincs népszínműi módszer és nincs népies irányzatosság, hanem a természet ölen élő embert akarja tanulmányozni; a vihart, mely ilyen egyszerű lélekben megfigyelhető.

Ez az egyszerű lélek: Olej Tamás, az elcsábított leány édesapja. Nagy erdőben él, távol az emberektől. Leányához benyit valamilyen vadász; ritkán látott fővárosi embert, szívesen megvendégeli; a vadász meg is mondja csakhamar a nevét; ő mindennek a nőbirtoknak tulajdonosa.

— Én Taláry Pál herceg vagyok.

A leálynak pedig azt mondja:

— Te pedig hercegnő leszesz előttem mindig... mindig.

Aztán hintón elrobogott.

Ennek a szegény leálynak, a szegény pásztor vagy csósz leányának lelkében óriási változást idéz elő a herceg megjelenése és ezek a szavak. Nem tudja mi ez, de el tudja képzelni, hogy valami rendkívüli, mindent felülmúló fény, szerencse...

Ennek hatását így fejezi ki Mikszáth:

— Csodálatos szavak! Égő tűzből vannak szöve, mely hosszú lángnyelveket ereszt egyenesen a szívnek, amik úgy égetik, úgy megdobogtatják azt, mintha vesztét akarnák. Félrevert harang a szív most: a csodálatos szavakat kongatja folytonosan és utána az egyik estétől a másikig ismétli minden, minden...

Éjjel a sötétség kiáltja, reggel a fák levelei suttogják, a hallgatag bércek hangot adnak, a föld párázata azt sóhajtja a füveknek, még a fölforrt demikát is erről zúg a pattogó tűzhelyen:

— Te pedig hercegnő leszesz előttem mindig... mindig...

Azután mindennap betér a fiatal vadász egy pohár tejre Anikához. Egyszer az öregel beszél a herceg:

— Nekem a leányod kell mindenáron.

— Én pedig nem adom semmi áron.

Erre a herceg elmondja, hogy odaadja neki az egész Brezinát, az egész vidéket; az öreg nevet.

— Anikát magammal viszem Bécsbe! — mondja a fiatal herceg.

Az öreg nem áll rá, azonban határozottan nem mer ellentmondani; habozik. Egyszer azonban arra ébred, hogy a herceg elutazott Bécsbe és Anika szobáját üresen találja; a herceg magával vitte, azonban átküldte az adománylevelet.

Olej Tamás sohasem sejtette, hogy ő ilyen gazdag lesz; nem is hihette el, hogy van ember, akinek akkora birtoka lehet, mint most neki. Azonban felébred benne az önvád, odaadta leányát, engedte, hogy elvigyék...

Meggyújtja az akolt, egy nagy égő kévét a padlásra dob és elfut.

— És a brezinai bacsa egyre futott. A jó Isten tudja, hol fog megállni. — Birtoka pedig

leégett és egy nagy fekete folt maradt utána, fű ott nem nőtt soha többé. — Ez az a fekete folt.

A jó palócok 1887-ben jelent meg; 11 elbeszélést tartalmaz. Sajátságai: palócokról szólnak; ez természetes, hiszen közöttük élt és éles megfigyelő volt. Ha fővárosi ember, akkor nem választ ilyen tárgyat.

Rövid elbeszélések; ezt a sajátosságát megmagyarázza a korabeli divat; ez a kor volt a rövid elbeszélések kora. Ekkor jöttek divatba — nem mintha előbb nem írtak volna rövid elbeszéléseket — de mint uralkodó műfaj ekkor virágzott leginkább; ekkor éltek a rövid novellairók a világirodalomban. Ekkor élt Amerikában Bret Harte; Franciaországban Maupassant és Daudet.

Maupassantnak nagy hatása volt a magyar irodalomban Herczegre és Pekárra. Daudet pedig Mikszáthra hatott.

A hangulat lüktetése, népiessége, hogy úgy mondjam, a lírája feltűnő ezekben a novellákban. Ebben a magyar népdal hatására ismerhetünk rá. A magyar népdal nemcsak Petőfi dalaira hatott, hanem Mikszáth epikájára is.

Jellemző a cselekvény gyors és csak részben megjelenített lefolyása; a cselekvény egy része félhomályban marad; ez a balladai félhomály. Ez feltétlenül a ballada hatása.

Midőn *A jó palócok* díszkiadását könyvpiacra dobta, kiadójának, Légrádynak, levelet

írt Mikszáth, melyben felfedi, hogy neki semmi bizalma sem volt a könyv sikerét illetően.

— Hiszen tudja, hogy megy ez Magyarországon; a könyv megeszi a kiadót, a könyvet megeszi az egér; az egeret megeszi a macska; a macskánál azután megakad az egész irodalmi pályafutás, mert ezt nem eszi meg senki. Marad az író személye, őt eszik, de ő semmit sem eszik.

— Most már új tárgyköröm van, ez a politikai világ köre. Más világban vagyok, más viszonyok, más emberek közé lökött az élet, ezeket festem meg.

A jó palócok novelláit a következő körbe oszthatjuk:

I. Ösztönző gyermek, vagy perdöntő gyermek, ahol gyermekben fordul meg a novella cselekvénye. Ide tartoznak: *A kis csizmák*; *Az a pogány Filcsik* és *A néhai bárány*. Mind a háromról szólottunk már.

II. A testvéri szeretet. Ide sorolhatók: *Bede Anna tartozása*; *A Péri lányok szép hajáról*; *Szücs Pali szerencséje* is, mert összefügg Bede Annával.

III. Elhagyott asszony. Három elbeszélést tárgyalhatunk itt: *Timár Zsófi özvegysége*; *A góizoni Szűz Mária* és *Asztaltól-ágytól*. Ez utóbbi nincs benne a gyűjteményben, de Mikszáth bátran felvehette volna; valami véletlen határozhatott itt. Kétségtelen, hogy ez stílúsára, egész felfogására, modorára, tárgyra

nézve ennek a gyűjteménynek egyik kiegészítő darabja, mely véletlenül maradt ki. Megjelent újabban a Dekameron első kötetében.

Ebben egy özvegy sorsát mondja el. Major Anna egyedül él; férjétől elvált. Félévig nála van a gyermek, félévig férjénél. Amint a gyermeket látja, nemcsak a gyermek után érdeklődik, hanem az apja után is, de ő nem akar róla semmit sem tudni.

Magát az eseményt, amiért elvált Major Anna férje, egészen balladaszerűen mondja el. Ez valóban határozott példa a balladaszerű félhomályra.

Anna igen szerette férjét, a férje is őt. Hanem jött egy szerencsétlen éjtszaka; férje aludt és valaki megkopogtatta a kamra ablakát:

— Gyere ki egy szóra, Csillan Anna.

— Jaj! nem megyek... Hova is gondolkend?

— Csak egyetlen szóra... mondanivalóm van. Nem bírok tovább a szívemmel... nem én tovább, Anna. Itt a pisztolyom is, benne van a golyó. Az lesz halálom, ha nyomban ki nem jössz.

Dideregve ment ki a szegény fiatalasszony. Félt a nagy botránnytól, le akarta beszélni, tudta, hogy jó fiú Csöke Pali; egy-két kérésztől megolvad és enged. Jaj, minek is ment ki... hiszen nem szerette, sohasem szerette!...

Míg ott künn csitítgatta Palit, félig bánkódással, félig szájalommal, mert hiszen oda

volt, egészen oda volt ez a szegény fiú, ez alatt egyszerre csak, mintha egy sötét árnyék mozogna az udvaron, lent az istálló mellett, majd megcsillant a nyerges paripa patkója s trapp... trapp, amint megkoppantak a köveken módos, vékony lábai, egy pisztoly dördült el és szilaján nyargalt ki a kapuajtón a megriadt pej lovasával együtt.

Hogy mi történt, azt közelebbről nem világítja meg.

IV. Vér Klári történetének két darabja: *A bágyi csoda; Szegény Gélyi uram lovai.*

A következőkben egész röviden vizsgáljuk meg az elbeszélések cselekvényét.

Bede Anna tartozása. A törvénynél megjelenik egy leány. Bede Anna felhivatik, hogy félévi fogházbüntetését mai napon megkezdje. A leány szomorúan belép; elviszik, de mintha valamit szólani akarna.

— Semmi... semmi, csak az, hogy én Erzsi vagyok, Bede Erzsi, mert tetszik tudni a testvérnéném, az az Anna. Ma egy hete tettük szegényt.

— Hát akkor minek jössz ide, te bolond?

— Hát úgy volt az kérem, hogy mialatt „ez a dolga“ a király tábláján járt, meghalt... mindent, amit tett, a szeretője miatt tette és mi azt gondoltuk, mindent jóvá kell tennünk: édesanyám a kárt fizeti ki, én meg a vármegyénél szenvedem el helyette azt a féllesztendőt.

Hazaeresztik és anyját is meg akarják vigasztalni, mert azt mondják, hogy Anna ártatlan volt.

A Péri lányok szép hajáról. Ez is testvéri szeretet. Csató Pista felesége levágta bosszúból Péri Judit csodaszép, híres szőke haját. A leány nagyon szégyelte magát. Hogy jelenjék meg így a falu népe előtt? Elhagyja a falut s velemegy a Kati is. Miből éljenek? A levágott haját el lehet adni. Benyitnak egy boltoshoz.

— Vegye meg ezt a haját.

A boltos azt mondja, hogy megveszi Judit levágott haját, de csak Kati hajával együtt. Mit tegyen? Hogy megélhessenek, ő is levágatja az éppoly szép szőke haját és eladja a boltosnak.

Timár Zsófi özvegyisége. Timár Zsófi férje elhagyta őt és más nővel ment világgá, de a szegény asszony bízott, hogy visszajön és tudatja egyszer, amikor egyedül lesz. Az asszony egy napon a dohánypalánta közt van, megjelenik egy öregasszony.

— A férjedtől jövök, Zsófi. Arra kér, bocssás meg neki; megbánta, amit tett. Ott dolgozik a harmadik faluban. Ha megbocsátasz neki, jöjj el hozzá, azt üzeni.

A szelíd szőke asszony csak ennyit mondott:

— Menjünk.

Mintha férje csak reggel ment volna el tőle.

A szomszéd faluban egy aranyozott keresztet kellett feltenni a templom tetejére.

A férje, Péter, igen ügyes munkás és már fenn dolgozik a torony tetején, ahonnan folyton csak az országot nézi, vajjon látja-e már feleségét jönni?

Végre jönnek, izgalom fogja el; ekkor kérdezi:

— Melyik gombra tegyem föl?

A vén ács elsápadt a toronyablakban, keresztet vetett magára s szomorúan dűnnyögé:

— Teheted már akármelyikre!

Nem volt ott több gomb egynél. Azt a szédlő ember láthatja csak kettőnek, háromnak.

Egyszerre értek a torony alá férj, feleség. Csakhogy az egyik magasból, halva. A szelíd szőke asszony bánatában csak ennyit mondott:

— Honnan fogom őt ezentúl várni?

A góizoni Szűz Mária. Csúz Gábor nem szeretetreméltó alak; ravasz; mindig búcsúra jár. Ott van Gughi Panna is, aki folyton csodákat lát, álmában megjelent előtte a Szűz Mária.

— Hogy nézett ki? — kérdezik az emberek.

— Jaj, nehéz azt elbeszélni... Vakító fehér arc, aranyos szőke haj, egész vállára omlik, bánatos kék szemek, hófehér jobbkarján, mely tövistől vérzik, egy kicsike gyermek édesdeden alszik.

— Hát ma meglátod-e? — kérdezik.

— Nem tudom; álmomban szokott hívni — felelte Panna.

Aztán Gáborhoz hajolt és a fülébe súgta:

— De te azért csak gyere el, amikorra mondtam.

Tényleg az erdőben találkoznak, a jámbor Gughi Panna és Csúz Gábor; fényes, szép holdvilág volt.

— Szűz Mária megengedte, hogy szeressük egymást.

E pillanatban a hold tányérja mintha a földre vágódva összetört volna és fényes csepepei szétesve, bevilágították a selyemgyepet. Gyöngye zörejjel váltak szét a gallyak s hirtelen összezsapódtak... S eléjük lépett a fák közül egy mennyei látomány, egy nő: vakító fehér arc, aranyos szőke haj, egész vállára omlik; bánatos kék szemek... hófehér jobbkarján, mely tövistől vérzik, egy kicsike gyermek édesdeden alszik...

— A Szűz Mária! — sikoltott Panna rémülten.

Gábor némán fedte el arcát kezével.

— Jaj nekem, Szűz Anyám! Ó, könyörülj rajtam! — verte mellét Anna kétségbeesetten.

A szomorú arcú anya szelíden elmosolyodott:

— Semmi közöm hozzád, jó asszony! Nézz oda, Gábor, a kisfiadat hoztam el. Ott, a népek között nem akartalak megszégyeníteni... Meglestelek... utánad jöttem s itt megtaláltalak.

— Megtaláltál, Kovács Maris — mondja Gábor —, de nem is veszítesz el soha többé, ha megbocsátasz...

A bágyi csoda. Itt még molnárné Vér Klára. Míg férje távol van, nagyon udvarol neki Gélyi János. Eleinte nincs víz a malompatakban; de aztán, amikor a malom megindul, akkor az ő zsákjaira is rákerül a sor; de ő ott akar maradni, ha csak egy éjtszakára is és ezért megvesztegeti a molnárlegényt.

— Tied lesz a furulyám, ha megáll a malomkő és meg nem mozdul reggelig.

— Hüm, mikor annyi vizünk van!

— Mondd az asszonynak, hogy nem elegendő, hogy gyűjteni kell s ereszd le a zsilipeket.

Most jön a dolog fordulója.

Vér Klára, mikor a férje katonának ment, e szavakkal ígért hűséget:

— Előbb folyik felfelé a bágyi patak, mintsem az én szívem tőled elfordul.

Nagyon meggyűlt a víz éjjél táján a malomgátnál s amint a két sziklás hegyoldal között megtorlódott, megduzzadt, de mert nem áradhatott ki, zúgva csapkodta egy darabig a gátat, majd a partokat, hanem aztán meg gondolta magát s szép csendesen visszafordult.

Szegény Gélyi János lovai. Itt Vér Klára már Gélyi felesége; de amilyen kacér volt mint molnárné, oly kacér maradt, mint Gélyi Jánosné is. Gélyi csakhamar megfigyeli, hogy felesége valamelyik kedvesének találkoztól ígért. Amint aztán gyönyörű fogatával hajt,

egyszerre csak elereszti a gyepelőt s repülnek a lovak.

— Irgalom, segítség! Ó, tartsd azt a gyepelőt! — sikolt fel Vér Klári. — Itt a hegyszakadék, jaj ott is egy örvény!

— Verjen meg az Isten; de meg is fog verni!

Aztán odahajította két kibontott gyepelőszarát a Bokros és Villám nyaka közé.

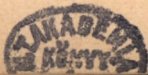
Ervütt mentek a halálba.

A következő csoportot a *vegyesek* csoportjának lehetne nevezni. Legkülönb ezek közül *A gyerekek* című elbeszélés, mely finom rajza egy gyerekes házaspárnak. Gyulai Pál is ezt tartotta legértékesebbnek.

Házások, de még gyerekek; egészen gyerekes veszekedéseik vannak. Hol az egyik haragszik, hol a másik. A fiatalasszony nem tud főzni, Télnét fogadják fel főzőasszonynak. A két gyermek fél tőle; valóságos hárpia. Minden pörpatvarnak ő az oka. Mindíg szemtelenebb lesz az asszony. Végre mégis csak arra határozza el magát a fiatalasszony, hogy elmegy anyjáért. Amint berobogott a szán, előre ugrott le a kis menyecske s beszaladt a férjéhez.

— Jaj, elhoztam!... Fussunk el messzire. Siessünk a kertbe, mert mindjárt kezdi.

Azaz, hogy már kezdte is. Még alighogy kikapcsolódott a nagy bundából, már fent a kocsin rágyujtott:

— Ej ha! hol az a személy? hadd lássam azt az áspiskígyót! Majd mindjárt megmutatom én neki az utat innen! Hej, Télné, vén Télné! jöjjön csak ki!

A gyerekek összebújtak a kertben egy dértől csillogó ribizkebokor mögött... Lélekzetük elállt; szívük hangosan dobogott.

— Hallod? Jaj! hallod-e? — istenem, istenem, csak szerencsésen végződnek ez a rettegetes nap.

Bámulatos finom irónia van ebben a kis elbeszélésben.

Szent Péter esernyője. Mikszáth leghíresebb regénye; a leghíresebb, de nem épp a legjobb. Szent Péter esernyőjének tárgyát úgy lehetne kifejezni, hogy detektívregény, de mégsem az, mert lélektani regény. *A piros esernyőt kell keresni;* ez egy nagy hajsza; éppúgy, mint a detektívregényekben, valami nagy bűnügyre igyekeznek fényt deríteni.

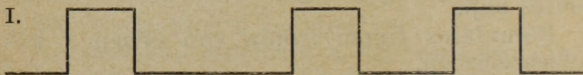
A regény alapgondolata hasonlít egy német regény alapgondolatához, nem gondoljuk azonban, hogy e részben bármilyen hatás kimutatható volna Mikszáth kárára.

Gustav Freytag írt egy regényt: *Die verlorene Handschrift.* Keresnek egy kéziratot. Vannak nyomok, hogy egy bizonyos helyen Tacitus örökké elveszettnek gondolt római története fellelhető; egy középkori klostrom feljegyzései bizonyos nyomra vezetnek egy tanárt. A kézirat ugyan *nem kerül meg, de talál magának feleséget.*

Ugyanez van *Szent Péter esernyőjében*; az esernyőt nem találják meg, de a hős talál magának feleséget.

A regény szerkezete általában a következő:

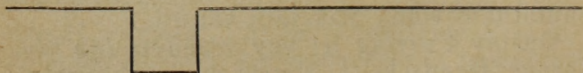
I. A cselekvény megindul, valami epizód fordul elő, aztán a cselekvény tovább bonyolódik és így újabb és újabb epizódok segítségével folyik le előttünk a cselekvény.

Ezt használja igen gyakran például Jókai.

II. A második szerkezet, melyet a regényírók igen kedvelnek, melyet Dickens, Daudet is használ, a következő: *a cselekvény megindul, egyszerre megakad s a regény egyik szereplője visszapillant a múltba*; ez arra való, hogy a regény előzményeivel, az expoziójával megismertessen bennünket.

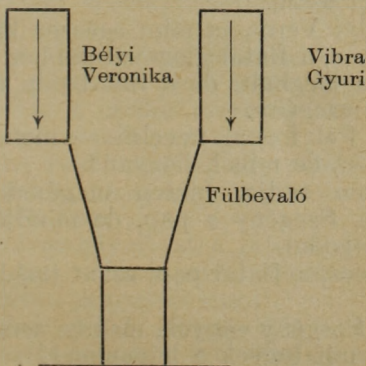
II.

III. Harmadik mód, melyet Mikszáth ebben és több regényében is használ: a *kétoszlopos rendszer*. A cselekvény megindul egy bizonyos irányban és folyik, folyik, egyszerre csak megakad, arról nem hallunk többet, mintha

csak egészen új regény kezdődne s ez a cselekvény is folyik, míg egy ponthoz ér, mikor az első oszlop a másodikkal találkozik, összefolyik; valami mozzanat adódik, mely a két oszlopot összeköti.

III.

Ezt a szerkezetet az angol regényírók szeretik, ahol nem két, hanem három, négy ilyen oszlop van. Csupa új cselekvény, egy harmadik, negyedik, még ötödik is; habozva olvasunk tovább, egyszerre valami meglepő fogást látunk s az esemény összefügg. Az összekötő mozzanat ebben a regényben egy fülbevaló; ezt tartjuk a regény egyik főhibájának, mert a két oszlop lélektanilag összefügg, de Mikszáth ezt elhanyagolja és egy fülbevalót vesz összekötő mozzanatul. Az egyik oszlop hőse

Bélyi Veronika, a másiké Vibra György. Ez egy reá nézve roppant fontos esernyőt keres, ez pedig Veronikánál van. A végén ugyan nem találja meg az esernyőt, de megtalálja Bélyi Veronikát, a jegyesét.

A történetet Mikszáth a következőkép állítja össze.

Bélyi Veronika mint egészen kisleány testvéréhez, a fiatal glogovai paphoz kerül; árva, anyja meghalt, de a fiatal pap maga is nagyon szegény.

— Fel fogom nevelni — mondja a fiatal pap —, de miből, hogyan?

Isten tudja, hiszen magának sincs mit ennie. Szegény a pap, de mindjárt meg fog gazdagodni.

János, a fiatal pap, sokat imádkozik Istenhez:

— Szegény vagyok, magam sem tudok megélni; mit tegyek a húgommal? segíts engem!

Amint imádkozik, Isten különös módon megsegíti.

Amíg imádkozik — észre sem veszi —, vihar keletkezett; óriási záporosó. Ekkor jut eszébe, hogy a kisleányt az udvaron felejtette; mi lesz vele? Hazarohan.

Amint az udvarba lép, meglepetve látja, hogy a kisleány felett hatalmas, pirosszövetű ernyő van, tehát nem ázott meg. Honnan került az oda? Glogován senkinek sincs esernyője, itt valami csodának kellett történnie; hogy ő látott valamit az égből lejönni; de a

harangozó elbeszélése biztosabb. Ő egy öreg zsidót látott, úgy nézett ki a templom között, mint Szent Péter; el is terjed a hír: Szent Péter hagyta itt a csodás szerszámot, amit a faluban még nem ismertek.

Ugyanez a vihar elsodort egy gazdag parasztasszonyt; el kellett temetni; már jövedelem is volt.

Miközben a temetésre készülődik, nagy zápor támad; előveszi a piros esernyőt és úgy megy. Mindenki a csodás esernyőt nézte, ez volt a nap nagy eseménye.

Mikor aztán ismét meghal egy másik asszony, a család kívánja, hogy a pap az esernyővel jelenjék meg.

— Hozza el magával azt a pirosat is!

— Nem fogom magam nevetségessé tenni, ilyen szép időben esernyőt vinni!

De azért csak el kell vinnie. Még nagyobb híre támad azáltal, hogy a temetésen a halott felébredt. Mindenki azt hitte és hirdette, hogy ez az esernyő eredménye. Most már a titokzatosság fénye ragyogta be; minden temetésre el kellett vinni.

A házasulandó párok az egész környékről Glogovára zarándokoltak, hogy ott az esernyő alatt mégegyszer kezet fogjanak. Így szerzett pénzt a pap az esernyő révén és így tudta felnevelni a leányt.

A püspök ráparancsolt, hogy helyezze el az esernyőt a templomba; de ő azzal felel, hogy az nem őt, hanem Veronikát illeti.

Egyszerre egészen más környezetbe visz bennünket Mikszáth.

Besztercebányán vagyunk; itt kezdődik a második oszlop. Itt él egy különc ember, Gregorics Pál, az ő fia lesz a regényhős. Tapintatlan embernek mondják; nem jár az emberek kedvében. 1848-ban nagyon kitüntette magát, Dembinszky tábornok nagyon megszerette. Kém volt: *a vörösesernyős emberke*, így nevezte őt Dembinszky, mert mindig egy kopott vörös esernyővel járt. Mint különc, kevés ismeretségre tett szert, azonban volt egy szakácsnéja, akit megszeretett.

Így rövid idő múlva már nemcsak Gregorics és szakácsné voltak a házban, hanem egy kisfiú is.

A rokonok, akik nagy figyelemmel kísérték a gazdag Gregoricsot, kikutatták, hogy az anyakönyvbe úgy került a fiú: „Vibra György, törvénytelen, Vibra Anna fia.“

Gregorics nagyon szerette a fiát; gondosan neveltette; azonban nagy szerencsétlenség történt és a fiút nem lehetett törvényesíteni: Gregorics Pál meghalt.

Még a halálos ágyán is várta a fiát, valamit akart neki mondani, de a fiú nem jött és így a fontos közlést nem tehetette meg. Midőn temették — itt egy jó vonás van, egy Mikszáth-féle vonás —, a szakácsné is jelen van. A nagy zokogás közepette könnyáztatta zsebkendőjét elejti; mindjárt odarohan néhány

özvegyember, gondolva, hogy a szakácsné lesz a nagy vagyon örököse.

Felbontják a végrendeletet. Nagyon különös, hogy a nagy vagyonról nem történt intézkedés; sem a szakácsnéról, sem a fiáról, Györgyről, nem emlékezett meg.

A rokonok keresik a vagyont, de nem tudják megtalálni. Néhány évvel a különö gazdag halála után, Besztercebányán már jó hírre vergődött Vibra György, köz- és váltóügyvéd. A kis Gyuriból, akit apja annyira szeretett, de akire nem hagyta vagyonát, a kis Gyuriból hírneves ügyvéd lett.

Egyet tudott, hogy ő törvénytelen fiú, de később egyéb dolgot is megtudott a nagy vagyonra vonatkozóan.

Nem lehet, hogy a dúsgazdag Gregorics Pál fia földönfutó legyen... Kezdte kutatni a maga dolgát; hol van a vagyon?

Először Bécsbe megy, mert tudta, hogy apjának Bécsben volt háza, amit egy kocsigyáros vett meg. A házvétel történetét akarta megtudni. A kocsigyáros emlékezett a különö Gregorics Pálra és azt mondta a fiúnak:

— Az ön apja elárulta egyszer nekem, hogy egy utalványra teszi be a pénzt.

Ez az első *nyom*. A vagyon nem készpénzben, hanem utalványon volt meg. De hol van az utalvánv?

Megkérdezi anyját, hogyan történt atyja halála?

— Hát — az anya elmondja —, nagyon nehezen várt téged.

— És miért várt?

— Hát bizony át akart valamit adni néked. Ez a második *nyom*.

Tehát hol volt az utalvány Gregorics halálakor?

Elmegy a polgármesterhez, aki szintén ismerte a gazdag Gregorics Pált. A polgármester mindenféléről beszél, de egy dologra emlékeznek; azt mondja:

— Nagyon érdekes ember volt az apja, nem nagyon szerették; tudja, volt az apjának egy vörös esernyője, ennek a nyele ki volt fúrva, ebben hordta ő a titkos értesítéseket egyik táborból a másikba...

Amint ezt hallja, mintha villám csapott volna bele.

— Ebben az esernyőben volt az utalvány.

Amit, mint kém használt a titkos hírekre, azt használta arra is, hogy az utalványt benne elrejtse; nem akarta, hogy a rokonok megtalálják, mert fiának szánta.

De hol van most a vörös esernyő? Senki sem tudja.

Újból nyomoz az ügyvéd; először az inastól kérdezi, hogy tud-e erről valamit? Az inas csak arra emlékezik, hogy a megboldogult öreg úr, még haldokolva is oda akarta magához hívni a fiút és hogy az esernyőt mindig kéznél tartotta; mindig arra vigyázott, sőt

haldokolva még azt parancsolta, hogy tegyék a vörös esernyőt ágyához.

Az öreg úr dolgait halála után elárverezték. A fiatal ügyvéd most elmegy a levéltárba, ki-keresi az árverési jegyzőkönyvet és ott egy ilyen fejezetet talál:

— Hasznavehetetlen tárgyak, 2 frt.; megvette a fehér zsidó.

Ki ez a fehér zsidó? Ezt kell keresni. Öreg emberek még emlékeznek, hogy fehér zsidónak nevezték Münz Jónást. Tehát most már a nyom mindinkább helyes útra tereli a fiatal ügyvédet.

Hol van Münz Jónás? Ez az új nyomozás tárgya; nevét tudja, de hol van? Elmegy egykori gyámjához és tőle kérdezősködik Münz Jónás után.

— Ismertem — mondja —, az öreg Jónás megtévelyodott és mint ilyen kóválygott szanaszét a tót falvakban.

— Mi lett belőle?

— Egy napon holttestét kidobta a Garam.

— Hol lehet most híreket tudni róla?

— Az özvegye él Bábaszéken.

Befogat és elmegy. Bábaszéken Münz Jónásné boltja előtt egy elegáns kocsis állott meg s egy fiatalember ugrott le róla.

— Esernyőt szeretnék venni!

— Esernyőt? — nem tartok!

— Hátha nincs új esernyője, talán van régi?

— Meglehet ugyan, hogy vannak a padláson.

Felmennek a padlásra, hátha megtalálják; semmi. Erre elmondja az ügyvéd, hogy neki egy vörös esernyőre volna szüksége; ő azért az esernyőért szívesen adna ötven forintot. Erre az özvegy Münzné azt mondja:

— Én nem tudok róla, talán fiam tud róla valamit.

Felkeresi a fiút.

— Hát tudja kérem, édesapám nagyon szerette azt a vörös ernyőt és én ereklyének szeretném megvenni — mondja az ügyvéd.

Erre Münz úr elmondja, hogy egész véletlenül hallott valamit az esernyőről. Amikor apja eltűnt, akkor nyomozta az öregember útját, de hiába; azonban valami fazekas látta néhány héttel az eltűnése előtt, amint *Glogovára érve felhőszakadás alkalmával egy kis gyermekre ráborította a nagy esernyőt és tovább ment. Ez a negyedik nyom.*

Most már tudja, hol van az esernyő; Glogován maradt.

Mi volna a cselekvény logikája? Az, hogy összeköti a két oszlopot; a fiatalember tovább megy és megtudja az esernyő helyét.

De Mikszáth nem így folytatja, nem követi a cselekvény logikáját, hanem egy újabb motívumot vesz elő, amelyet *álmotívumnak* nevezhetünk.

A fiatal ügyvéd, amint elhagyja Münzet s megtudta az esernyő hollétét, *fülbevalót talált*

a földön. Nemsokára egy dobos hírül adja, hogy egy arany fülbevaló elveszett és a becsületes megtaláló vigye a városházára. Ez Veronika fülbevalója.

Miért kellett ez a motívum; nem látjuk az okát; ezáltal a cselekvény nagyon valószínűtlen lett.

Tehát Gyuri megtalálja a fülbevalót, elviszi a városházára és ott bemutatják neki azt, akié a fülbevaló.

Így a cselekvény két külön része egybe nő.

Megismerkedik Veronikával és megtudja, hogy Glogovára megy, de még nem sejti, hogy nála van az esernyő. Vacsora alkalmával azonban azt is megtudja, hogy hol van az esernyő.

A vacsorán valaki felköszöntőt mond Veronikára és említi, hogy Bélyi Veronika kisasszonyra emeli poharát, akinél a csodás esernyő van.

Hogy került hozzá? Hát egyszer egy ember hagyta ott, Szent Péter.

— Megvan még? eladó?

— Nem eladó — mondják. — *Veronka magával viszi a férjéhez.*

A fiatal ügyvéd most mindjárt kombinál. Apja nincs, de testvére pap és ép a vörös ernyő révén gazdag. Elhatározza, hogy *elveszi Veronkát és megkapja a vörös ernyőt.*

Valóban együtt utaznak Glogovára; a leány, hogy hazaérjen; a fiatal ügyvéd,

hogy az esernyőt megszerezze és a leányt megkérje.

Amint Glogovához közelednek, a fiatal ügyvéd segélykiáltásokat hall. Gyuri összeressen. A hangok mintha a mélyből, a föld alól jönének s tényleg egy szakadékból jöttek. Gyuri lenézett és egy embert vett észre. Nagy bátorsággal kimentette: a glogovai plébános volt.

Ez a cselekvénynek újabb valószínűtlen mozzanata.

A plébános nagyon hálálkodik megmentőjének, akiről megtudja, hogy Vibra György és most az ő falujába jött és kér valamit: kéri a fülbevalót gazdájával együtt. Minden rendben van. Veronka tehát a fiatal ügyvéd menyasszonya; azonban most jön egy *késleltető mozzanat*, egy szerencsétlen retardáló motívum.

Veronka hallgatózik, amint Gyuri egy ismerősével beszél.

— Megkérted volna, ha nincs nála az esernyő?

— Eszembe sem jutott volna!

Ő tehát a leányt az esernyő kedvéért kérte meg.

Azonban, amint az esernyőt megpillantja, a *vörös esernyőt*, melyet annyira keresett, látja, hogy *ezüsből van a nyele*; tömör ezüsből. Tavaly a glogovai jámbor emberek a *régi nyelet* kivették és egy új ezüst nyelet készítettek számára.

Hová lett a régi? A régi nyelet *elégették*.
Tehát van menyasszonya, van esernyője, azonban ennek ezüst a nyele; nincs meg a vagyona. Elhatározza, hogy a leányt mégis elveszi; ezzel végződik a regény. Ez a befejezés, hogy elvegye, vagy nem, igen tapintatlan; vagy-vagy.

Beszterce ostroma.

Ebben a regényében magyar Don Quijotét fest Mikszáth. Don Quijote lebegett Mikszáth szeme előtt és azokat a bizonyos jellemvonásokat szem előtt tartva, alkotta meg regényalakját.

Don Quijote rokonszenves, de nevetséges alak; jó, nemes ember, de különc. Ugyanígyen a *Beszterce ostroma* hőse. *Don Quijote az ideálok megtestesítője*, őt követi minden kalandjában szolgája, Sancho Pansa. Don Quijote valóban nevetséges alak.

Mi, akik szellemi dolgokkal foglalkozunk, akik eszményeket tűzünk magunk elé az életben, mi mindannyian Don Quijoték vagyunk; törekvéseinket aztán megmosolyogja, kineveti a valóság, a számaron lovagló Sancho Pansa.

Don Quijote nemes célból akar segíteni az elesetteken; özvegyeket akar kimenteni a bajból; ahol igazságtalanságot lát, ott igazságot akar teremteni és mindenütt felsül.

Aki az eszményi célokat keresi, annak el kell fogadnia azt, bele kell abba nyugodnia,

hogy a harcoló lovagot porba döntik, de nem a lovagok, hanem a borbélylegények.

Don Quijote módszere kitűnő; szolgája, Sancho Pansa, mindig követi. Ez egy műveletlen paraszt, akit a lovag csatlósának fogad, mindig követi őt, mint az élő ellentéte. Cervantes kitűnő elgondolása nagyszerűen érvényesül a gyakorlatban, a párbeszédekben; mindig van valakije, akivel beszélhet, nem kell a hősnek monologizálnia.

Beszterce ostroma a magyar Don Quijotet állítja elének. Ez a magyar Don Quijote valóban élt; maga Mikszáth mondja egyik levelében, hogy mindez valóban megtörtént.

— Az én regényemben, a *Beszterce ostromában* kétféle dolgok vannak. Vannak valószínűtlen és valószínű dolgok. Azok, amelyek valószínűtlenek, megtörténtek, a valószínűek nem történtek meg.

A hős, Pongrácz István gróf a Felvidéken valóban élt; volt neki külön hadserege, mellyel valóságos kis háborúkat viselt, a rendes katonasággal háborúsdit játszott... A vármegye nem tartóztatta le Pongrácz István grófot.

Ez a hóbortos gróf vett hatszáz forintért egy *circuszi kötél tánccsőt*, aki nála élt; az is igaz, hogy ez a kötél tánccső Besztercebányára szökött és a gróf dühében elhatározta, hogy Besztercebányát erőszakkal, hadsereggel, melyet valóban tartott, el fogja foglalni, meg fogja fenyíteni.

— A földdel teszem egyenlővé.

Igaz az is, hogy csapatával elindult a bánya-város elpusztítására. Zsolnára érve betért egy vendéglőbe és ott rábeszélik, hogy ne pusztítsa el Besztercebányát; ez megtörtént. Körülbelül ennyit lehet Mikszáth leveléből a történetre nézve megállapítani.

Úgy gondoljuk azonban, hogy Mikszáth csalatkozik abban, hogy amit ő maga talált ki, az valószínű, ép ez valószínűtlen. A regény főcselekvénye tehát itt is mesterkéltséget mutat.

A regény szerkezete kettős; itt is mutatkozik először az egyik szál, Pongrácz István története, egy különc gróf, aki katonásdit játszik, hadsereget is tart, mint valami középkori fejedelem.

A másik oszlop egy fiatal leány története. Először az egyik hősről, Pongrácz Istvánról szól; miután különböző kalandjait elmondja, melyekre nézve azonban tanúkat hoz fel — Mikszáth maga is látta ezt a különc embert és ennek egyik közeli rokona beszélte el neki a dolgokat — egyszerre megakad a cselekvény és Zsolnán vagyunk; egy fiatal leány, Appolónia történetét halljuk. A két történetet aztán Mikszáth egy nem éppen valószínű fordulattal egybekapcsolja.

Nedecz várában az 50-es—60-as években lakott Pongrácz István, mint egy középkori lovag. Azt képzelte, hogy ő háborút viselhet a maga szakállára. Rétjeit kiadta használatba a környékbeli parasztoknak katonai szolgálat fe-

jében. Valahányszor feltűzték a vár ormára a vörös zászlót, összegyűltek a parasztok és háborúba mentek a közeli honvédekkel. A parancsnok megengedte, hogy a honvédség gyakorlatait a nedeczki várúr seregével tartsa.

Egy baja volt: nem volt asszony a háznál. Elhatározta, hogy majd szerez egyet. Valami kopott vándorcirkusz-társulat volt a közeli faluban, ott látta Donna Estellát, a cirkuszi kötéltáncosnőt, akit 600 forintért megvett. Így került a nedeczki várba és ha csatába indult a seregével, akkor Estella mint markotányosnő szerepelt. Béke idején pedig úgy viselkedett, mintha ő volna a vár asszonya. Azt remélte, hogy a gróf el fogja venni, de az csak úgy szerette, mint valami ügyes kutyát.

Bolond volt ez a Pongrácz, így beszélt:

— Én nem akarok a XIX. században élni, én visszamegyek a XVI. századba, mert ez nekem úgy tetszik.

Ebbe a környezetbe lépett be egy elszegényedett várúr svihák fia, Behenczi Károly. Behenczi Pál vagyona elűszott, de kapott valami járadékot, azt elverte ő meg a fia. Végre elhatározta magát a fiú, hogy eladja a szomszéd falunak a vár régi harangját.

— A harangot, az ősi harangot? — kérdi az apja. — Pusztulj el innen!

És kidobja a fiát.

Amikor elment a fia, mégis meggondolta magát, elküldött a paphoz, hogy jöjjön a harangért.

A fiú beállít Pongráczhoz, nála akar élni.

— Mihez értesz? — kérdi a bolondos gróf.

— Mindenhez.

— Tehát lengyel vagy! Megfogadlak udvari orvosnak, ezentúl nálam maradsz várorvosnak.

A várorvos azonban nem annyira Pongrácz egészségével foglalkozott, mint inkább Estellával.

Egyszer, amint az ebédnél ültek, az asztal alatt kezdte Estella lábát nyomkodni.

— Ugyan hagyjon békében! — kiált fel Estella.

A társaság tagjai nevetni kezdtek; egyszerre azonban elsápadtak és Károly székével együtt a vár börtönébe süllyedt.

— Addig, amíg le nem fejeztetem, — mondja a várúr.

A visszautasított ostrom után Estella azt hiszi, hogy szerelmet vall majd neki a gróf.

— Te szeretsz engem — mondja neki.

De a várúr semmit sem akar tudni.

Erre elhatározza, hogy kiszabadítja Károlyt és parasztasszonynak öltözve kiviszi a várból Károlyt.

— Megszökött a rab!

Ezt a hírt hozzák Pongrácznak. Később megtudja, hogy Károllyal együtt Estella is megszökött és Besztercére mentek.

Pongrácz erre verestintájú pergamentet küld Besztercebánya városának.

— Mi, Pongrácz István, felszólítjuk a nemes várost, hogy a leányzót haladéktalanul letar-

tóztassa... egyébként kő kövön nem marad Besztercén, minthogy a földdel egyenlővé tétetik.

Midőn Beszterce polgármestere ezt megkapta, így szólt:

— Hideg zuhanyt a grófnak!

Pongrácz amikor meghallja, hogy nem engedelmeskednek neki, kiadja a parancsot:

— Reggel indulunk! Jaj neked Beszterce!

Ez a cselekvény egyik fonala.

Az esemény második szála: Zsolnán vagyunk. — Dr. Viznovszky György meghalt; egy kis árvája marad: Appolónia vagy Apolka. Mi történjék a szegény leánnyal? Senki sem vállalja el a rokonok közül, csupán Klivényi József, aki valamiféle rokonságot formált Appolónia anyjához. Klivényi rosszul bánt a leánnyal; lesóványodott, elsatnyult, dolgoznia kellett napestig.

Egyszer találkozik Apolka nagybátyjával, aki megismeri; látja milyen rossz bőrben van, megsajnálja és kalácsot vesz neki. A másik nagybácsi, aki nagyon haragszik Péterre, vételkedésből szintén kedveskedik a leánynak. Elviszi az aranyműveshez, vesz neki ékszett és rengeteg ajándékot; sőt még szappant is küld neki. Itt Mikszáth néhány jellemző vonással festi a szappan hatását.

— Amint megösmerte, hogy szappan, édesen elmosolyodott. Nem a gyermek mosolya volt ez többé... hanem a szűzé. Ah szappan! szagos szappan! Arcra való szappan. Elpirult

egész a füle hegyéig és elfutott. Az a kis szap-panka annyi mindent mondott; fínom, ingerlő illata szállt, szállt az orrán keresztül, betölté egész lényét, minden porcikáját, átszivárgott az erein a vérébe és dörömbözött a szíven, felkeltve, életre ébresztve azt a kis szörnyeteget, mely mint a karikába tekerkőzött kígyó, dermedten, élettelenül alszik még a serdülő leányban: — a kacérságot. Éva leánya, kopogtatnak. A szappan beszél hozzád. Hallod-e? sejt-ed-e?

A két vetélkedő nagybácsi végül is egy-egy félévig magánál tartja és fínoman nevelteti. Egyik tanárt fogad melléje, másik ponnylovat vesz neki.

Tarnóczynak volt egy fia, ez megszerette Apolkát. Amint ezt a nagybácsi-apa észreveszi, elkergeti Apolkát. A leány a másik nagybácsi-hoz megy. Ez szintén megharagszik reá és elküldi.

Mit tegyen? nincs más hátra, el kell men-
nie Klivényihez. Látja, hogy a leány milyen
szép, örömmel fogadja. Tervei vannak vele.

— Ezentúl miénk leszel, nem is kell neked
annyira dolgozni.

Színházba viszi, sőt azt mondja, hogy el-
veszi:

— Nevet adok neked, miattam azt szerethe-
ted, akit akarsz.

Tehát pénzelni akar a leánnyal.

Apolka öngyilkosságra gondol s ájúlva ta-

lálják a Vág partján. Elviszik a polgármesterhez, ahol magához tér.

Ekkor óriási lárma támad; vad hadsereg jött, megérkezett Pongrácz; Zsolnán vonul át Beszterce ellen. Ismerősökkel találkozik; enged kérésüknek s velük együtt vendéglőbe megy, míg katonái odakünn várják.

Eszik, mulat; végül leissza magát és elalszik a vendéglőben. Barátai tanakodnak: mit tegyenek, hogy lecsendesítsék? Egvik tervet gondol ki. Pongrácz azt mondta, hogy csak akkor kegyelmez meg a városnak, ha Beszterce hódoló követeket küld és visszaadja Estellát, vagy másik leányt ad túszként.

Zsolnán éppen színészek vannak; ezek jók lesznek erre az alkalomra; de ki legyen a túsz? Apolka.

Ez már Mikszáth leleménye, és ezt nevezi ő valószínűnek? Gondolkozzunk egy kicsit. Apolka teljesen elhagyatva öngyilkosságot követ el; borzasztó helyzetben van; rendkívül szép; a polgármestert nagy erkölcsi felelősség terheli s mit tesz? belekeveri egy komédiába és odaadja túsz gyanánt egy örült grófnak.

Ez a gondolat köti le a két cselekvénycsoportot.

A tervet közlik a színigazgatóval, aki rááll. Elmondják Pongrácznak, hogy Besztercebánya táviratilag értesült bosszúálló hadjáratáról, tehát hódoló követséget határozott el és ez a Vág partján fog vele találkozni.

A bolond gróf és hadserege a Vág partján tábort ütnek; a követek megérkeznek. Az egyik vizet hoz, a másik füvet, a harmadik pedig földet és végül elhozzák a sudár leányt, akit Estella helyett túszul adnak.

A gróf erre megkegyelmez Beszterce városának és visszavonul Nedecz várába. Magával viszi Appolóniát is.

Barátnőket fogad melléje, taníttatja, nevel-teti; úgy él Apolka, mint egy hercegasszony, míg be nem mutatkozik a grófnak dr. Tarnó-czay Emil köz- és váltóügyvéd. Mit akar ez az ügyvéd? A leányt akarja, de a bolond gróf azért hívatta, hogy elmondhassa neki, misze-rint fiúsítani akarja a leányt; minden vagy-o-nát a leányra akarja hagyni. Megtud azonban valamit, amit nem szeret hallani: a leány sze-reti a fiatal ügyvédet.

Testőreivel elvezetteti a börtönbe, de kisza-badul valami titkos úton.

A grófot ez a tette nem hagyja nyugodni. Hangokat vél hallani, látomásai vannak.

Az ügyvéd a leányt követeli; a gróf csak akkor hajlandó szabadon engedni, ha megszer-zik neki Estellát; ennek ellenében ki kell adnia a leányt, akit szeret.

A leányt szabadon engedi, magának pedig koporsót csináltat. Lovával együtt akarja ma-gát eltemettetni.

— Mit csinál? — kérdik.

— Én egy kissé meghalok.

Nem kell pap, nincs semmi bűne, mert amit ő kívánt Istentől, sohasem teljesítette, viszont ő mindent megtett, amit Isten kért tőle.

Ő meghal, a leány pedig üggyvédné lesz.

Említettük, hogy a főmozzanat, mely a két cselekvényt összekapcsolja, mennyire valószínűtlen, *sőt maga a gróf sem elég meggyőző alak.*

Don Quijote hóbortját értjük, annyira beleélte magát a lovagregényekbe, hogy ennek világát valónak hiszi; a sok olvasmány megzavarta a fejét. Azonban ez a magyar gróf *hóbortos*; ő nem a XIX. században, hanem a XVI.-ban akar élni. De épp ezt nem látjuk benne. Nem látjuk a régi hagyomány erejét; nem látjuk, hogy őseinek, apáinak példáját követné. *Benne a bolond, a hóbort dolgozik, nem a középkor ereje.*

Ezek rögeszmék, melyeket Mikszáth lélektanilag nem fejt meg regényében, míg Cervantes lélektanilag is könnyen hihetővé, valószínűvé teszi Don Quijote magatartását.

Mikszáth regényein kívül szólni kell még egy másik irányáról is. *Mikszáth a legnagyobb politikai satíráíró.*

A magyar élet, melyben a politika annyira túlteng — mindenki a politikától vár mindent — a politikai életnek ez a túlzott fontossága, alkalmas tárgy lehet a satírára.

Azonban különös, hogy a magyar vígjáték, mely hivatva volna a magyar nemzeti kinövéseket elénk állítani, *a politikai életnek ezt a*

túltengését nem tudta jellemezni; nem volt Molière-ünk, aki e kor félszedségeit, túlságos egyoldalúságát — mintegy megtisztítva — nevetségessé tette volna a színpadon.

A regényíró, a karcíró Mikszáth vette át a vígjáték ily szerepét.

Kétségtelen, hogy a politika igen fontos, főleg válságok idején, miként az orvos betegség esetén; ha háború van legfontosabb a jó hadvezér, jó katonai szervezet, bátor katonák; így a politikus a legfontosabb egyén az államban bizonyos válságok idején; de hogy mindig ez a legfontosabb s csak *ez a fontos*, semmi mást el nem ismerni, ez tévedés.

Maga Tisza Kálmán felelt egyszer erre:

— Ki volt Shakespeare idejében a miniszterelnök, ezt senki sem tudja ma, de ki volt Erzsébet idejében a legnagyobb drámaköltő, azt minden művelt ember tudja.

Csak hogy erre azt is lehetett volna felelni, hogy Vilmos császár idejében Németországban ki volt a legnagyobb drámaíró? ki tudja? talán csak mi, akik irodalommal foglalkozunk, de hogy ki volt a német birodalom megalkotója, a legnagyobb államférfiú; *Bismark*, nevét minden gyermek ismeri.

A választókerületek megvesztegetése, a pálinka szerepe a politikában, *a hivatalhajhászás a politikai pályafutás révén*, politikai érdekcsoportok; mindezeket a fonákságokat tárgyalja Mikszáth különböző rajzaiban, regé-

nyeiben, elbeszéléseiben, hol szatirikusan, hol humorosan, hol rejtett ünnepélyességgel fedve.

Legjelesebb műve ezen a téren egy szatirikus regény; ez nem lélektani érdekből készült, hanem a politikai szatira céljából, ez az *Új Zrínyiász*.

A politikai szatira-regénynek különböző formái vannak.

Első formája: *az álarcos regény*. Mi ez? Olyan regény, melyben más nevek, más viszonyok közt szerepelnek a jelenkor művészi, irodalmi, politikai, gazdasági tényezői. Erre híres példa irodalmunkban Dugonics *Etelká*-ja. A történet a régi magyar világban játszódik, de voltaképen egészen új alakokat rajzol. II. József uralkodási hajlamát, egységesítési törekvéseit állítja pellengérré, de nem nevez meg senkit; sőt álneveket használ, egy fél évezreddel visszaviszi a cselekvényt. Később aztán megmagyarázta, hogyan kell olvasni, érteni; megírta regényének kulcsát.

Másik faja a politikai regénynek: *az útirajz*. Ez is igen elterjedt. Két válfaja fordul elő leggyakrabban.

Idegen ember jön hozzánk, más civilizáció fiának a mi műveltségünk fonákságai sokkal erősebben szemébe ötlenek, mint nekünk.

Erre a világirodalomban leghíresebb példa: Montesquieu: *Lettres persanes*, perzsa levelek című munkája, mely irodalmunkra is hatott. A hatás Bessenyei regényeiben a legszembe-tűnőbb.

Két perzsa Európába jön és észreveszi mindazt, ami fonák, helytelen, rossz, nevetséges és ami Perzsiában természetesen nincs meg.

Másik válfaj: az illető nemzet fia külföldre megy és a külföldi állapotokkal összehasonlítja a fonák hazai állapotokat.

Erre a szatirikus regényfajtára példa a világirodalomban Voltaire *Candide* című regénye. Voltaképen irányregény a derűsenlátás ellen. Az egyes világrészekben utazik és Európa, főleg Franciaország hibáit éles tollal bírálja.

Az álarcos regény és az útirajz mellett harmadik fajtája a politikai szatirikus regénynek az, amely a cselekvényt a jövőbe helyezi át. Úgy bírálom hazám, vagy valamelyik ország politikai ferdeségeit, hogy valakit, regényemnek egyik alakját egy boldogabb jövőbe helyezem, ahol ezek a fonákságok nincsenek meg, vagy ahol sokkal észrevehetőbb gyümölcsöket termettek. Példát az amerikai regényirodalomból idézhetünk: hősét elaltatja és több száz év múlva feltámasztja; más világot lát.

Más példa: Wells: *Az időgép*. Talán a legelméletesebb angol regényíró szellemes regénye: *Az időgép*, a jelen állapotok szatirája.

A hős átrepül a jövőbe. Amint repülőgépek vannak, melyek a térben igen gyorsan közlekednek, úgy Wells embere feltalál egy gépet, melynek segítségével nem a térben, hanem az időben lehet repülni; be kell állítani hány szá-

zaddal akarunk előre- vagy visszamenni és a gép átvisz a jövőbe vagy a múltba.

Tehát a hős átrepül egy más korba és látja a jelen visszásságait. Látja, hogy a vagyonnak mai elosztása mily borzasztó következményekkel jár a jövőben. Kétféle emberiség van: vagyonos, mely a földön él; szegény, mely a föld alatt, mint valami állatfajta.

Néha természetszerűen nemcsak a jövőbe repülnek, hanem a múltba is, hogy a jelen ferdeségeit egy szebb múlt fényében mutassák be. Voltaképen idetartoznak azok az irányregények, melyek nálunk a múlt század első felében jelentek meg.

A politikai szatira-regények legjelesebbjei közé tartozik Mikszáth *Új Zrínyiász*-a. Ő igenis a múltból veszi, de nem a hősét helyezi a múltba, vagy a jövőbe, hanem a múlt hősét helyezi a jelenbe, *hogy lássuk a szebb múlt emlékében a jelen hibáit*. Ezt a gondolatot igen nagy lélektani következetességgel és rendkívül sok elmésséggel viszi keresztül Mikszáth.

Wells vagy Jules Verne regényeiben csak a *kiinduló pont lehetetlen*, ha azt elfogadjuk, akkor a többi is valószínű éppúgy, mint a népmesékben.

Mikszáth az *Új Zrínyiász* bevezetésében, melyet szatirikus rajznak nevez, elmondja, hogy mi a célja: ez a cél azonban nem a volta-képenit tünteti fel; tréfás félrevezetése az olvasónak.

— Én a középkori szokásokat akarom szembeállítani a mai modern felfogással, mert az olvasónak így szembetűnőbb, hogy a világ megnyit változott, bár alapjában a karakterek bizonyos viszonyok közt, mindig ugyanazok voltak.

Csakhogy nem a középkort fogja szembeállítani az újjal, hanem az új kor szokásait akarja bemutatni.

Hogyan mutatja be?

Az Úr magához hivatja Gábor arkangyalt a Zrínyiász ismert jelenetében és *feltámasztja a hőst és a társait*. Ezek feltámadnak s mintha egészen természetes volna, vígan indulnak Dombóvár felé. Nem kell mondani, hogy a vitézek roppantul csodálkoznak a feltámadásukon.

Mikszáthnak itt rendkívül finom lélektani észrevétele van. Nem tudom, előfordul-e ilyen Jókainál, aki különben igen pontosan megfigyeli a lélektani változásokat. Csodálkoznak a hősök s folyton arról beszélnek, hogyan történhetett ez meg velük.

— Vinnyói János, a várkaplán, aki maga is elesett az utolsó kirohanáskor, magasra emelé a keresztet és ájtatos, de mégis mindent túl-harsogó hangon énekelte: Halleluja! feltámadának! (Már mint ők, mert mindenki azt hitte, hogy ő megvolt.)

Vonatot látnak:

— Ki a karddal! — vezényli Zrínyi.

A lapok megtudják, jönnek a sürgönyök. A „Pester Lloyd“ hozza a legfontosabb sürgönnyt. Elmondja, hogy Zrínyi és társai vendéglőbe tértek és ott megtudják, hogy három századon át aludtak. Minő hatása van ennek Pesten?

— Sapristi! — mondá a kis *Napcsa*, aki mindig az udvar részére gondolkozik.

— A király jól járt, hm, mert nem kell a tizedik szobrot megcsináltatnia, hm...

— *Az Akadémiában Szász Károly* sürgős indítványt tesz Széchenyi István gróf levelezésének kiadására, mert, ha a többi közt Széchenyi István is feltámadna, jó lesz elkerülni a szemrehányást, hogy az Akadémia nem akarta levelezését kiadni.

— *A vallás- és közoktatásügyi miniszter* (akkor Wlassics) *levelet ír* Zrínyinek. Wlassics rendkívül buzgó vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. Buzgalmát levélírásban is kimutatta; levelet írt minden ünnepelt férfiúnak, ezt a buzgóságát szatirizálja Mikszáth. Fogja magát és itt is mindjárt levelet ír Zrínyinek:

— Méltóságos gróf Úr! Dicső hazafi!

Legyen meggyőződve méltóságos gróf úr, hogy halálában is tiszteletem kimondhatatlan tárgya volt, s a miniszterségem óta megjelent tankönyvekben és olvasókönyvekben mindegyütt ragyognak a méltóságod vitézi tettei, buzdításul szolgálván a tanuló ifjúságnak.

Zrínyit bemutatják *Thaly Kálmánnak*, akitől megtudja családja és rokonai sorsát.

Végül Budapestre utaznak, itt a honvédelmi miniszter (Fehérváry) nem jelenik meg a hivatalos fogadtatáson, mert Zrínyi nem szerepel a katonai nyilvántartásban. Ellenben ott van *Szana Tamás*,

— aki a legújabb kor minden temetésén megjelent — most változatosság okáért, egy feltámadásnál akart jelen lenni.

Mit akar Zrínyi?

— Hát egy kis bölényvadászatot szeretnék!

Ezt nem rendezhetnek tiszteletére, elviszik hát az *Operába*, ahol épp *Erkel Szent Istvánját* adják.

Szent István, akihez Zrínyi annyit imádkozott, most énekel, ugrál; megharagszik s elhagyja az Operát.

A Vigadóban díszebédet rendeznek a tiszteletére. Azonban az Akadémiában, egy tudós felolvasásában kimutatja, hogy Zrínyi Miklós nem is gróf, csak *nemes* és hogy Szigetvárnál tényleg elesett, amikor is a fejét levágták s így feltámadása lehetetlen.

Mit kellene csinálni Zrínyivel?

Természetesen, mint minden, a közszínen hirtelen megjelenő embernek, *hivatalt kell keresni*.

Miféle hivatalt lehetne neki adni?

Csináljunk egy *renaissance-múzeumot*, úgyis sok mentéjük van, ezeket betesszük a múzeumba és ennek *Zrínyi lesz az igazgatója*.

Különösen az a híres mentéje, amelyet utolsó kirohanásakor vett magára, lett volna a múzeum főtárgya. Azonban mi történt?

Zrínyi valami ünnepségről hazafelé tart; lát egy kis szegény leányt, rongyokba öltözve. A lelke pihen, de a keze még mindig dolgozik, a kis leány keze még mindig koldul.

Hús tavaszi est volt; hiszen ez megfagy! egyet gondolt Zrínyi, lekanyarította válláról a híres mentét és betakarta vele a gyermeket; csakhogy oda a renaissance-múzeum legszebb tárgya, a díszmente.

Zrínyit valami bankba kellene elhelyezni. S valóban hollandi tőkepénzesek a kormány megbízásából egy: Első magyar földtehermentesítő bankot alapítanak; ennek Zrínyi lesz az igazgatója.

Zrínyi elvállalja, mert időközben beleszeret egy nőbe s most sok pénzre lesz szüksége. Azonban ennek a nőnek — aki Zrínyi Miklós kedvese, — férje van. Ezzel a férjjel egészen renaissance-módon bánik el Zrínyi. Egyszerűen elfogatja és pincéjébe hurcoltatja.

A férj — Bobor ezredes — eltűnt. Hova lett? senki sem tudja. De mindennek nyomára jut Perényi Miksa, a *Pesti Gunár* riportere. Itt Mikszáth megint azt a detektív-eljárást alkalmazza, amit a *Szent Péter esernyőjében* láttunk.

Fokról fokra, nyomról nyomra követi. Kiindul abból, hogy amint a házból elment, kocsit kellett fogadnia. Elmegy a kocsishoz,

megmutatja a fényképet; hová vitte? megtalálja a helyet. Bemegy a házba, ott lakik egy rokkant katona, aki látta az ezredest a házban. Hová ment? a zálogházba. Odamegy stb. Csak Zrínyinél lehet.

Mindjárt levelet is ír tehát a riporter a szerkesztőjének.

— Roppant érdekes részleteket szedtem össze. Az ezredesné leleplezve. Óriási szenzáció. Halhatlan rekord. Jó volna plakátokat nyomatni. Gróf Zrínyi Miklós is belekeveredett a rejtélyes ügybe. Most megyek hozzá a bankba. *Előleget tessék a segédszerkesztőnél hagyni.*

Elmegy Zrínyihez. Zrínyi valami rokonságban volt a Príni-családdal. Amint bejelentik, azt mondja Perényinek, a riporternek:

— Önt Príninek hívták azelőtt!

— Nem — mondja Perényi —, Kohn-nak és a *Pesti Gúnár* riportere vagyok. Tudja, kérem, hol van Bodor ezredes?

Zrínyi behivatja a szolgálakat:

— Verjétek láncra ezt az embert s vigyétek a pincébe!

Azonban lassanként híre ment, hogy most már két ember tűnt el és a belügyminiszter is megtudta. Elmentek tehát Tisza Kálmánhoz. Ez kompromisszumot ajánl.

— Hivassa fel őket egyenként éjjel, egyezék ki mindegyikkel és mindeniktől kérjen írást, hogy önként tartózkodott a házban. — Zrínyi megteszi, a dolgot tehát eltussolták.

Ez a kormánynak fontos eljárása különböző kellemetlen dolgokban, melyeket nem lehet megoldani, ezeket a legjobb eltussolni.

Zrínyi szórta a pénzt; a részvényesek tanakodni kezdtek; a részvények estek. A Pester Lloyd hozta a hírt:

— Die Course haben sich abgebröckelt.

Ennek rossz vége lesz.

A pincebotrányt nem írták ki a lapok, de az emberek elmondták egymásnak. A kiírt botrány nem olyan veszedelmes; ez él egy-két napig, de a ki nem írt botrány rendkívül veszedelmes; ez sok ideig is elhúzódik.

Zrínyi pazarlása szemet szúr és a részvényesek *közgyűlés összehívását határozzák el*. Az asztalon fönn Zrínyi ül. Szemrehányásokat tesznek neki. Egy jelére azonban szétpattannak a tanácsterem ajtói, villogó karddal behorannak vitézei és össze-vissza kaszabolják a részvényeseket.

Ezt már nem lehetett eltussolni; bármilyen ügyes a kormány, Zrínyit el kell fogatni. Juranichot és vezértársát a gyűjtőfogházba szállították. A parlamentben szóvátették a *Zrínyi-botrányt*.

Pulszky Agost interpellál. Nagy az érdeklődés, még Széll Kálmán is eljön.

— Rátótról jövök, egy hétig voltam oda s immár ostobaságok történnek.

Pulszky interpellál; tudós, elvont, nagyon hosszadalmas beszédmodorát gúnyolja Mikszáth. Főeszmeje, hogy a törvény nem érvé-

nyes olyan emberekre, akik a törvény keletkezése előtt éltek, amelybe ők be nem folyhatnak, tehát:

— gróf Zrínyi Miklós, Szigetvár volt kapitánya körülbelül 1500-ban született, saját hibáján kívül, tehát akaratától független okokból, a természetnek valamely általunk felismerhetetlen törvénye alapján, *midőn mintegy másfél évvel ezelőtt feltámadott, egy olyan társadalomba jutott, melynek törvényei öreá nem lehetnek olyan mereven kötelezőek.*

Most Bánffy miniszterelnök válaszol az interpellációra. Nyilatkozik az interpelláció *elválaszolása* szempontjából. Semmit sem mond és éppen ezt gúnyolja Mikszáth.

— A kormány nem mulasztja el, hogy a maga hatáskörében megtegye azon lépéseket illetékes helyen, amely lépések leginkább megfelelnek a magyar érzésnek és a méltányosság követelményeinek.

Bánffy válaszát nem fogadják el. A hangulat egyre izgatottabb lesz; az utca Zrínyi pártját fogja. A legközelebbi ülésen *Apponyi* beszél. Most őt gúnyolja Mikszáth. Apponyi természetesen a kormányt támadja:

— Há fölvetjük egyszerűen azt a kérdést, egyszerűen, ridegen, minden színezés és magyarázkodás nélkül, hogy szabad volt-e Zrínyit letartóztatni, tekintettel arra, hogy ő nem a mai Magyarország és a mai társadalom egyik része, hanem egy korábbi Magyarországé és társadalomé, mindenesetre *nem-mel* kell

felelnünk és meg kell állapítanunk, hogy ez csak olyan kormány alatt történhetett, amely-nél kiveszett vagy legalább nagyon eltompult általában a szabadságok, de különösen az egyéni szabadságok iránti érzék! (Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)

Apponyi szokása, hogy mindig elvi magaslatra emeli a vitát. Most is hivatkozik a külföldi követek területenkívülségére s *megállapítja Zrínyire nézve az időnkívülséget*.

— No, már most, t. Ház, amint ezekre az egyénekre nézve fennáll a térbeli területenkívülség, ugyanazon jogkötés alapján megilleti Zrínyit és társait az időbeli területenkívülség, vagyis az *időnkívülség*.

Az izgalom mind nagyobb lesz. Egyszerre jön egy képviselő azzal a hírrel, hogy a király megkegyelmezett Zrínyinek. A kérdés tehát megoldódott. A tömeg elvonul az Alkotmány-utcába, ahol Zrínyit fogva tartották.

A király felhívatta Zrínyit Bécsbe kihallgatásra. Igen kegyesen fogadta, mint aki kitűnő szolgálatokat tett egyik dicső ősének, és neki ajándékozta Vajda-Hunyad várát. Itt aztán Zrínyi, mikor az oroszok betörték, másodszor is kirohan és hősi halált hal.

A politikai élet ferdeségei állandó tárgyai Mikszáth novelláinak.

Hogyan lesz valaki képviselő? Nincs tehetsége, de hajlama van képviselőnek lenni; felesége akarja, hogy az legyen. Mikor képviselő

lesz, sajnálja, hogy nős, mert most sokkal jobb házasságot köthetne.

A dzsentriket, akik a képviselőséget csak arra használják fel, hogy valamiképp pályafutásukat elősegítsék, igen gyakran állítja elének novelláiban. Mikor az egyik képviselő a megválasztás után más képviselőkkel találkozik, már nézi, hová üljön, hová lehet legcélszerűbben ülni?

Miniszter kerestetik elbeszélésében, tehetéstelen ember képviselő lesz, beszédet kell mondania, miért? mert a felesége akarja; de nem tud beszélni. Mit tegyen?

Szerencsére van a háznál valaki, akinek a tudományát felhasználhatja. Leányának fiatal, tehetséges fiú udvarol, ennek munkájából elmond egy részt a képviselőházban.

Másnap felkeresi már a miniszterelnök és tárcát ajánl neki; a képviselő azonban nem fogadja el, ismeri a való helyzetet. Bevallja, hogy másnak a beszédét mondotta el. Talán lehetne ennek az embernek valamiféle állást keresni a minisztériumban?

— Majd idővel, most nem lehet!

Tehát csak képviselő lehet valami, csak a képviselő érdemei esnek latba. Ha a képviselő mondja el a beszédet, akkor miniszter lehet, ha egy fiatal ember, akkor még díjnok sem lehet.

Nálunk virágzik az áldemokrácia; nálunk a demokrácia csak hangulat. Egyik képviselő híres demokrata, de amikor a paraszt meg-

bosszantja, szidni kezdi a parasztot. A demokrácia csak hangulat; erre nézve Mikszáthtal szemben csak az a megjegyzésünk volna: meglehet, hogy nálunk csak hangulat, de mindenütt csak úgy volt és ma is csak az. A demokráciára nevelni kell az embereket, ez nem magától nő, ez bizonyos nevelés gyümölcse.

Mikszáth még *Jókai életrajzába* is vitt politikai szatirát. Ez a munka irodalomtörténeti munkáink közül óriási érdeme következtében magaslik ki, ez a következő. Ebben a munkában szinte megelevenedik előttünk a költő és családjának élete, az egész Jókai-ház, úgy, ahogy csak a regényíró regényében. Igaz ugyan, hogy irodalomtörténeti jellemzésben elmarad, de az életrajzi rész mintaszerű.

Gyulai Pálnak az volt a véleménye, hogy ebben az életrajzban Mikszáth az író-többre becsülte semmint kellett volna, az embert pedig kevesebbre.

Még egy utolsó pillantást akarunk vetni Mikszáth csillagzatára.

Goethe önéletrajzában elmondja, mikor és milyen csillagzat alatt született.

Minő csillagzat alatt született Mikszáth? *Minő körülményeknek kellett találkozniok, hogy Mikszáth művei abban az alakban, ahogy látjuk, létrejöhessenek?*

Minő környezet az, amely megmagyarázza az ő működését? melyek azok az erők, amelyek kiformálták Mikszáth költészetét?

Mindenekelőtt fontos körülmény: *Jókainak kellett születnie*, mert a Jókai-iskolához tartozik, az elbeszélés könnyű és vonzó modorában, amiben Jókai és Mikszáth minden elődük-től különböznek. Ez pedig fontos a regényírónál, mert annál több olvasója lesz, minél könnyebb stílusban írja meg regényét. Az ember szinte látja az eseményeket, hallja a beszélőt, mintha csak maguktól peregnének az esemény szemei. Magától megjelenik az agyvelőmben, nem kell nagyon megerőltetnem magam, hogy megérthessem, ez a regényíró fő ereje.

Második körülmény, mely Mikszáth működését magyarázza: *a rövid elbeszélés divatja*, a rövid tárca-novella, mely az újságírás egyenes következménye. Az újságnak naponként szüksége van novellára. Mikszáthnak is ez az igazi műfaja. Egész Európában virágzott a rövid elbeszélés és éppen Mikszáth korában éltek egész Európában ennek a műfajnak főképviselei.

Mikszáth maga említi, hogy hatással volt reá Beöthy Zsolt egyik novellája: *Zsebrák*.

Hogy Mikszáth művei olyanok legyenek, aminők, ahhoz egy *harmadik ok* is kellett; be kellett következnie a *parlamentarizmus uralmának*. Irodalmi szempontból sajnálni lehet, hogy Mikszáth képviselő lett, azonban éppen mint képviselő, megfigyelhette társait nagyon tárgyilagosan; a jót is följegyzí, de semmi rosszat el nem hallgat.

— Én — úgy mondta egyszer — tagja va-

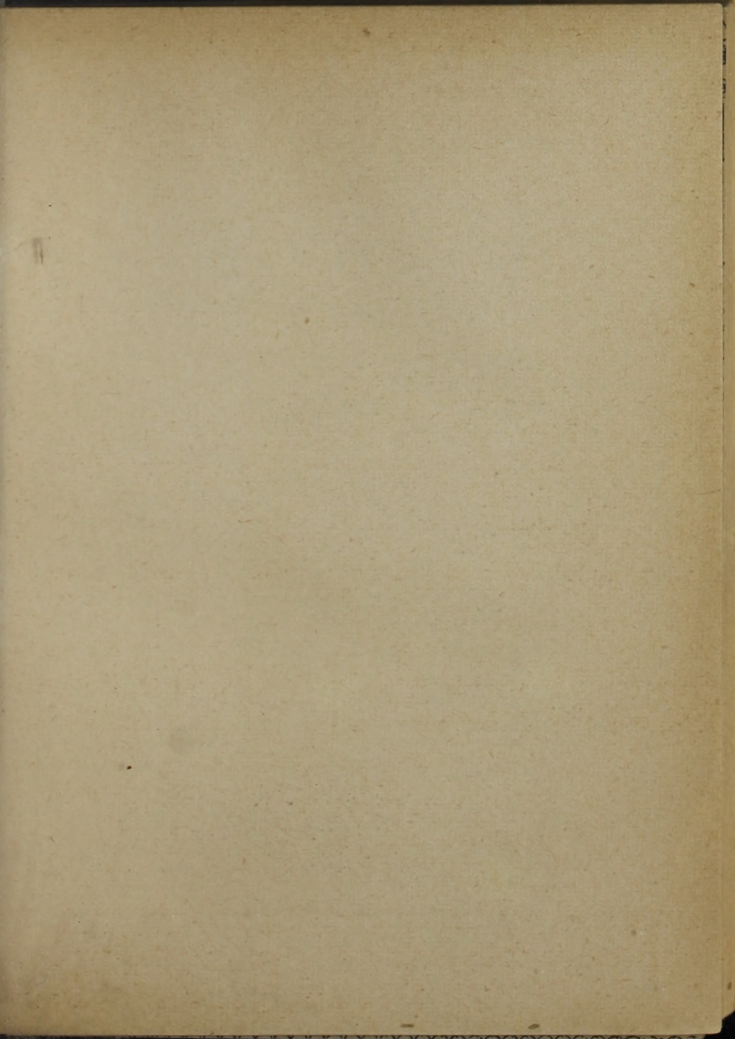
gyok az utolsó deklamáló országgyűlésnek; ezentúl nem lehet nagy deklamációkat tartani az országgyűlésen, inkább szakszempontról fognak szakbeszédeket mondani. *Lengyelország is addig deklamált, míg vége lett az országgyűlésnek, de Lengyelországnak is.*

Negyedik ok: az irodalomnak demokratizálnia kellett. A megfigyelés köre mindinkább tágult a mult század vége felé és bevonták fokozódó érdeklődéssel a különböző népfajokat és a parasztot. Ennek az irányzatnak fel kellett virulnia, hogy Mikszáth megírhasa *A jó palócokat* és *A tót atyafiakat*.

Végül *utolsó ok:* a *családi élet fejlettsége*. A XIX. század végén egyre nagyobb érdeklődés támad a gyermek iránt, nem mintha előbb nem lehetett volna tapasztalni, de ekkor a gyermek mindinkább rajongás tárgyává lesz; szerették az előtt is, de a szeretet módja most más lett. Erre volt szükség, hogy Mikszáth megírhasa mindazokat a novellákat, melyeknek gyermek a hőse.

Felelős kiadó : Éltető Ödön.

33.296. — K. M. Egyetemi Nyomda Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

18. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Harmadik sorozat. Ára 1— P.
19. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Negyedik sorozat. Ára 150 P.
20. Pázmány világa. Ára 4— P.
21. Tragédia magyar nyelven. Az Sophocles Electrájából nagyobb részre fordított Pesti Bornemisza Péter deák által. Ára 1— P.
22. Riedl Frigyes: Vajda, Reviczky, Komjáthy. Ára 250 P.
23. Berzsenyi Dániel: A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairul. Ára 1— P.
24. Régi magyar folyóiratok szemelvényekben. Athenaeum, Életképek, Hölgyfutár. Ára 150 P.
25. Barcsay Ábrahám költeményei. Ára 2— P.
26. Riedl Frigyes: Madách. Ára 2— P.
27. Madách Imre levelezéséből. Ára 150 P.
28. Horvát István: Magyar Irodalomtörténete. Ára 150 P.
29. Magyar reneszánsz írók. Ára 2— P.
30. Greguss Ágost: Írói arcképek. Ára 4— P.
31. Karacs Ferencné Takács Éva válogatott munkái. Ára 150 P.
32. Verseghy Ferenc: Rikóti Mátyás. Ára 250 P.
33. Vachott Sándorné: Rajzok a multból. Em-lékiratok. (Szemelvények.) Ára 150 P.
34. Szeged a régi magyar irodalomban. Ára 150 P.
35. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici 1651. I. Ára 350 P.
36. Sopron a régi magyar irodalomban. Ára 2— P.
37. Riedl Frigyes: Vörösmarty Mihály élete és művei. Ára 3— P.
38. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici. 1651. II. Ára 350 P.

39. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici, 1675. és 1703. III. Ára 3-50 P.
40. Báró Wesselényi Miklós naplójából. Ára 1— P.
41. Péterfy Jenő: Magyar irodalmi bírálatai. Ára 2— pengő.
42. Riedl Frigyes: Kölcsey Ferenc. Ára 2— P.
43. Riedl Frigyes: A magyar dráma története I. Ára 2— P.
44. Riedl Frigyes: A magyar dráma története II. (Sajtó alatt.)
45. Berzsényi Breviárium. Ára 2-50 P.
46. Medgyesi Pál: Lelki ábéce. Ára 2— P.

Az országos érdeklődést keltett sorozatot a legfelsőbb kulturális hatóság is szívesen támogatja.

A V. K. M. 30.449/932. V. ü. o. sz. alatt melegen ajánlja a M. I. R. köteteit a középiskolai tanári könyvtáraknak,

660—02—90/1931. sz. alatt a kereskedelmi iskolák és tanító-, valamint tanítónőképző-intézetek tanári könyvtárainak.

47.

RIEDL FRIGYES:

MIKSZÁTH KÁLMÁN

Tanítványaival sajtó alá rendezte:
dr. SOMOS JENŐ.

Kiadta a Pestszenterzsébeti Kossuth Lajos
állami gimnázium önképzőköre.

Ára 1-50 P.